

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

સ્ફુટિ.

God is not God of those
Who are poor in spirit.

—ન્યાયવિજય.

વિચાર-સંસ્કૃતિ.

[પેપરોમાં પ્રકાશિત કૃતિય લેખોનો સંગ્રહ.]

લેખક—

ન્યાયવિશારદ—ન્યાયતીર્થ
શ્રીન્યાયવિજયજી મહારાજ.

વીર સં. ૨૪૫૫] દીપોત્સવી-પર્વ [વિ. સં. ૧૯૮૫

પ્રતિ-સંખ્યા ૧૦૦૦

અમુદ્ય.

પ્રકાશક—
શ્રીજૈનયુવક-સંઘ,
ઘડીયાળી પોળ, વડોદરા.

વડોદરા.
હુદાણામિત્ર સ્ટીમ પ્રિં. પ્રેસમાં
એ. વી. ઠક્કરે છાપ્યું, તા. ૩૧-૧૦-૨૯

મહાવીર—મન્ત્ર.

He is a hero the conqueror of battle-fields, he is a hero the conqueror in lion-hunting, but he is the hero of heroes the conqueror of himself.

—HERDER.

—યુદ્ધ-ક્ષેત્રોમાં વિજય મેળવનાર
વીર છે અને સિંહના શિકારમાં વિજય
મેળવનાર પણ વીર છે, પણ જે પોતાની
જાત પર વિજય મેળવે છે, તે વીરોનો પણ
વીર—મહાવીર છે.

લેખ-સૂચી.

વિષય	પૃષ્ઠ
યુવકોને એક સૂચન...	૧
પર્યુષણા ...	૫
પર્યુષણા સંબંધે કંઈક ...	૧૨
સાચું સાહમિવચ્છલ ...	૨૨
મહાવીર-જીવન પર કંઈક ...	૨૮
આસ્તિક-નાસ્તિકતા ...	૪૦
પણ એ શે મટે ! ! ...	૫૫
લીલવણી-સુકવણી વિષે ...	૬૭
ઓઘો ...	૭૨
પ્રશ્નોત્તરો ...	૭૬
ભવદેવની દીક્ષા ...	૮૦

યુવકોને એક સૂચન.

આજના જૈન યુવકોને ધાર્મિક દૃષ્ટિએ હું એ કહેવા માંગું છું કે, પરમ વીતરાગ મહાવીર દેવનું વિશાળ ધર્મક્ષેત્ર—તેમના શાસનનું વિશાળ મેદાન મૂકી, કેટલાકે જે સાંકડા વાડામાં લળી જાય છે તે એકદમ એરબ્યાજળી છે. તમે ગમે ત્યાંથી લાલ ઉઠાઓ—ગમે તે પુસ્તક દ્વારા સાફ જ્ઞાન મેળવો—જેમાં રસ પડે તે વાંચીને તેમાંથી સારી બાબત ગ્રહણ કરો, પણ એમ કરતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરનું છે કે એથી મહાવીર દેવના શાસનનું મૂળ નિશાન ન ચૂકાવું બોધ્યે. ગુણના રાગી અવશ્ય બનો, ગમે ત્યાંથી ગુણ ગ્રહણ

કરો અને કોઇ પણ ગુણીના ગુણને પ્રશંસો, એ શુભ અને સજ્જનોત્થિત છે; પણ એથી એ પરિણામ આવવું તો અનિષ્ટ જ ગણાય કે ધોરી માર્ગ કરતાં કોઇ માણસના કહેવાતા વાડાના ‘ અનુયાયી ’ થવું ગમે. કેટલાક ‘ સુધારક ’ ગણાતાઓ પણ આ યુગમાં નોખા વાડાને પોષવામાં આનન્દ માને છે, એ ઓછા દુઃખની વાત નથી. એમાં મોટા ભાગે તો દાર્મિકતાનું જ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. જ્યાં વાડામન્દીને તોડવાની જરૂર છે ત્યાં સાર્વભૌમ સનાતન માર્ગથી જુદો વાડો નિર્માણ કરવો, અગર તેને પોષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વ્યાજબી ગણાય કે ?

આજની જૈન કોમની સ્થિતિ ગમે તેવી હોય અગર જૈન સમાજના આજના આચાર-વ્યવહાર ગમે તેવા હોય, પણ જૈન-દર્શનની મૂળ સંસ્કૃતિ તો સંસારભરમાં નિરૂપમજ છે. વિશ્વવ્યાપી કલ્યાણી ભાવનાનું સામ્રાજ્ય ત્યાં પ્રવર્તે છે. તેની દાર્શનિક તત્ત્વપ્રણાલી, તેની આચાર-યોજના, તેનો વ્યવહાર-ધર્મ અને તેનો આદર્શ વિશ્વના અખિલ ધાર્મિક સાહિત્ય-સંસારમાં ઉત્કૃષ્ટ પદવી ભોગવે છે. પછી જિન ભગવાનના અનુયાયી તરીકે પોતાને “ જૈન ” કહેવડાવવામાં પુરતો સન્તોષ નથી શું કે અન્યના ‘ અનુયાયી ’ તરીકે પણ પોતાને મનાવવાનું મન થાય ?

કવિઓ તો એક એકથી ઉંચા થયા છે અને છે. સંસ્કૃત કાવ્ય-સાહિત્યમાં મહાકવિ ‘કાલિદાસ’ વગેરેનું સ્થાન કેટલું ઉંચું છે. આજે ‘ટાગોર’ જેવાઓ પણ ‘કવિ’ તરીકે કેટલું ઉંચું માન ધરાવે છે. લેખકો પણ મહાન કોટીના આજે પણ હયાત છે. કોઈ પુસ્તક સરસ અને સુંદર લાગતાં, મૂળ ‘શાસન’ સાથે સીધો સમ્બન્ધ મૂકી દઈને તે પુસ્તકના લેખકના અનુયાયી પોતાને કહેવરાવવા તૈયાર થવું, અગર તે લેખકના કહેવાતા નોખા ‘મિશન’ ના દફતરમાં પોતાનું નામ નોંધાવવું એ હૃદયની નખગાઈ સિવાય બીજું શું ગણાય !

આત્મ-દશા, પરમ વીતરાગ અર્હત દેવ શ્રી-મહાવીરના-શાસન-લક્ષ્મી પૂર્વાચાર્ય-ઋષિ-મહર્ષિ-મહાત્માઓમાં કેટલો દરજ્જો હતી, એ પણ વિચારવું ઘટે. વિશ્વવિદ્યામહોદધિ હેમચન્દ્રાચાર્ય જેવા મહા-પુરૂષો ધારત તો જુદું મિશન, જુદો વાડો અવશ્ય સ્થાપી શકત. તેઓ સ્વતંત્ર સંપ્રદાય સ્થાપન કરી તેના ‘ઇશ્વર’ તરીકે સ્વયં પૂજવા સમર્થ હતા. પણ તેમને તે અનિષ્ટ હતું. તેઓ તો પરમ્પરાગત સનાતન ‘શાસન’-માર્ગનેજ પ્રકાશિત-પ્રપ્રુષ્ટિત કરવાની મનોભાવનાવાળા હતા. તેમના લક્ષ્મી રાજમહારાજોને તેઓ સ્પષ્ટ જણાવતા કે “તમે અને હું-

આપણે બધા એક જ વીતરાગ દેવના અનુયાયી છીએ. જે તમારો લગવાન છે તેજ મારો પણ છે. આપણે બધા એક જ મહા-પ્રભુના સેવકો છીએ.” આવું ઉદાર મન જ્યાં હોય, સત્ય તત્ત્વો પર જ જ્યાં પક્ષપાત હોય, વિશુદ્ધ આત્મકલ્યાણની જ જ્યાં મનો-દશા હોય ત્યાં નોખો વાડો બાંધવાનો હંબ સેવાય જ કેમ !

આત્મ-દશાની હદ પણ આજે વધુમાં વધુ પદ્મ-સપ્તમ ગુણસ્થાન સુધી જ છે. તેમાં અધિકાંશ પદ્મ-ભવન છે, સપ્તમ-ભવન અલ્પ અંશે જ. પણ એ વિષેના કોઈના કેવલ યશઃપ્રવાહ પર સંદેહ ન ખેલાય. મુમુક્ષુ ભવ પર પ્રભોદ થવો એ સારી વાત છે. પણ એના પરનો લકિતરાગનો અતિરેક વિવેક-દૃષ્ટિ પર પડેલો નાંખનાર બની જાય છે એજ ખોટું થાય છે. લકિત કે પ્રેમ-દૃષ્ટિનું ઔચિત્ય વિવેક-દૃષ્ટિને આવૃત ન કરવામાં છે.

પર્યુષણ.

પૂજુસણ આવે ત્યારે જૈનોનાં હૃદયે। આનંદથી
ઉછળવા માંડે છે. તે દહાડે તેઓ સારાં સારાં કપડાં
પહેરશે, ઘરેણાં—ગાંઠાં લગાવશે, હરખતે ચહેરે દેરાસર
અને વ્યાખ્યાને જશે, કદી પ્રતિક્રમણમાં નહિ જનારા
પણ તે દહાડે પ્રતિક્રમણ કરવા જશે, સંવત્સરી
પડિશ્લમણમાં તો કોકજ બાકી રહેતો હશે. તે દિવ-
સોમાં વરઘોડા નિકળશે, પૂજાઓ લણાશે, પ્રભાવ-
નાઓ થશે અને જમણુ પણ ઉડશે. આ બધી ધૂમધામ
પર્યુષણ પર્વના મહિમાને આભારી છે. નિર્દોષ
આનંદની સાથે ધાર્મિક ક્રિયા કરવાના એ દિવસે છે.

એ જૈનોના પવિત્રમાં પવિત્ર દિવસો ગણાય છે. એ દિવસોમાં આત્મશુદ્ધિ કરવાનું ફરમાન છે. બારે મહીને એ સ્વર્ગીય ગંગા આપણી વચ્ચે આવી ઉતરે છે. એમાં સ્નાન કરી આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની છે એ ન કરાય તો એ ‘ગંગા’નું અપમાન છે, એ દયાનમાં રાખવું જોઈએ. વરસે વરસે એ પર્વ-દેવ આપણી સામે આવીને ખડો થાય છે; અને, અહંનું આદર્શ જીવન શ્રવણ કરીને અને ‘પ્રતિક્રમણ’ જેવી મહત્તી ક્રિયામાં પ્રવેશ કરીને આત્મમતનું પ્રક્ષાલન કરવાનો દિવ્ય સન્દેશ આપણને સુણાવી જાય છે. એ સન્દેશને આજ લગી આપણે કેટલો ઝીડ્યો છે ? એનો વિચાર કદી આવે છે વાર ? આપણા વિચાર-પ્રદેશ અને વર્તન-વ્યવહારમાં આટઆટલાં પર્યુષણોની કંઈ પણ દીપ્તિ પ્રવેશવા પામી છે કે ? દિવસે દિવસે ઉર્જિવળ થવાને બદલે વધુ કાળા તો નથી થતા જતા ને ? એક ઈચ્છા આગળ વધવાને બદલે પચાસ હાથ પાછળ તો નથી ખસતા જતા ને ? આટ-આટલાં પશુસણા વિતાવવા છતાં પણ આપણું અધઃપતન ન અટકે એ શું ? કંઈ વિચાર આવે છે ? ખૂબ સમજી રાખો કે પર્યુષણ પર્વનું મુખ્ય આરાધન હૃદય-શુદ્ધિ સંપાદન કરવામાં છે. એ વગર કોરી ધામધૂમથી તો કોનો ઢાડો વળ્યો છે ! ગાહરીયા-મવાલે તો

અનેક પશુપક્ષી વીતાવ્યાં, પણ હવે સમજીએ
 ભગૃત થઈ વિધિપુરસ્સર પયુષ્ણ ઉજવવાં જોઈએ
 છે. વિધિ તમને શુ ખતાવું ! તમે સ્વયં સમજી
 શકો છો કે, આજે જૈન સમાજનું બાહ્ય અને આં-
 તર સ્વરૂપ કેવી વિકૃત દશામાં આવી ગયું છે.
 સમુચ્ચય દૃષ્ટિએ કહેવું પડે છે કે, પશુપક્ષી ઉજવવા
 છતાંય જૈનત્વનો વિકાશ ન થાય તો એ પશુપક્ષી કેવાં ?
 પૂજા-પ્રભાવનાઓ અને પ્રતિક્રમણો કરવાં છતાંય
 કજીઆની લહાય ઠંડી ન પડે અને સમાજના રોગો
 નાબૂદ ન થાય, અને સાહમીવચ્છળ કરવા છતાં
 કોમની ભુખ ન ભાંગે તો પછી તેની કિમ્મત
 કેટલી ? આ બધું ઠંડે પેટે વિચારવાનું છે. બીજી
 કોમો તો આ વીસમી સદીનાં અનુકૂળ સાધનોનો
 લાભ લઈ પોતાની ઉન્નતિ સાધતી જાય છે,
 ત્યારે જૈન કોમજ એક એવી કોમ છે કે જેનું દિવસે
 દિવસે પતન થઈ રહ્યું છે આ હું જ કહું છું એમ
 નથી, પણ દેશના રાજદ્વારી અને આગેવાન પુરૂષો
 પણ જૈનોની આ કમબખ્તી જોઈ રહ્યા છે. હિન્દના
 નૂતન રાજબન્ધારણની રૂપરેખા રજુ કરતો ' નેહરુ-
 સમિતિ ' નો જે રિપોર્ટ બહાર પડેલો છે તેમાં
 વસ્તી-સંખ્યા અને ચુંટણીના અધિકાર વિષેના એક
 પ્રકરણમાં ખુદલું જણાવેલું છે કે, આખા હિંદુસ્તા-
 નમાં બીજી ભતિઓ સંખ્યામાં દિવસે દિવસે વધતી

જાય છે, ત્યારે હિંદુ કોમ અને જૈન કોમની સં-
ખ્યામાં ઘટાડો થતો જાય છે. અહીં એ વિચારવાનું
છે કે હિન્દુજાતિ કરોડોની સંખ્યામાં છે, એટલે તેનો
સંખ્યા-હાસ નજરમાં ન આવી શકે, પણ જૈન જેવી
નાનકડી કોમને જે ક્ષય-રોગ વર્ષોથી લાગુ પડેલો
છે તેની ભયાનકતા તો દુનિયાની નજરે તરી રહી
છે. આ વિષેના પોકારો વર્તમાન પત્રોમાં અવારનવાર
થયા કરે છે. જૈન આગેવાનો અને યુવકોનું ધ્યાન
આ વસ્તુ તરફ ખેંચાવાની સખ્ત જરૂર છે. પર્યુષણ
પર્વમાં જૈનો પોતાનો કર્તવ્ય-માર્ગ સમજી લે
અને તેને અમલમાં ઉતારે તો એ પર્વાધિરાજ ખરે-
ખરી રીતે ઉજવાયો ગણાશે.

*

*

*

પર્યુષણનું માહાત્મ્ય ‘પર્યુષણ’ શબ્દમાંજ ઝળકી
રહ્યું છે. એ શબ્દજ એ પર્વાધિરાજની આરાધનાની
દિશા બતાવી રહ્યો છે. અન્તરાત્માના વિશુદ્ધ ભાવમય
ઉદ્યાનમાં વિહરવું-વસવું-રહેવું એ એ શબ્દ (પર્યુ-
ષણ) નો લક્ષણસિદ્ધ અર્થ છે. સર્વ જીવોને અને
ખાસ કરીને જેમની સાથે વૈર-વિરોધ થયા હોય
તેમને નમ્રભાવે, શુદ્ધ હિલથી ખમાવવા, અને પોતે
સ્વચ્છ આશયથી ખમવું એ જૈન પર્વની અસાધારણ

વિશિષ્ટતા છે. આજે તો ખમત-ખામણની એક રૂઠિ થઈ પડી છે. અને એ વિનોદ અને ગમ્મતનો વિષય થઈ પડ્યો છે. એની પાછળ પોસ્ટખાતાને પણ ખૂબ કમાણી થાય છે. પણ પર્યુષણનું વાસ્તવિક આરાધન તો વિરોધીઓ સાથે, જેમની સાથે કંઈ પણ તકરાર, ખોલાચાલી કે વૈમનસ્યભાવ થયાં હોય તેમની સાથે શુદ્ધ મનથી ખમતખામણ કરવામાં છે. શ્રીલગ્ગવાનનું કર્મમાન છે કે—

“સ્વમિયવ્વં સ્વમાવિયવ્વં ઉવસમિયવ્વં ઉવસમા-
વિયવ્વં । જો ઉવસમઙ્ગ તસ્સ અત્થિ આરાહણા,
જો ન ઉવસમઙ્ગ તસ્સ નત્થિ આરાહણા । તમ્હા
અપણ્ણા ચેવ ઉવસમિયવ્વં । સે કિમાહુ ભત્તે ?
ઉવસમસારં સુ સામણ્ણં ” ।

(કલ્પસૂત્ર)

અર્થાત—ખમવું અને ખમાવવું, ઉપશમવું અને ઉપશમાવવું. જે ઉપશમે છે તે આરાધક છે અને જે ઉપશમતો નથી તે આરાધક નથી. માટે સ્વયં પોતે ઉપશમવું. ભગવન્ ! આનું શું કારણ ? કારણ એ કે—ઉપશમ એજ વિરતિ—જીવનનો સાર છે.

તે હહાડે આ ભગવદ્દાસા—મુજબ મુનિઓ આ

નદર અનંદર જે સાચા દિલથી એક બીજાને ખમાવે
 તો કેટલો ખપો લાભ થાય ! ધર્મ-સંસ્થાના ખરા
 થાંભલા તેઓ છે. શુદ્ધ ખમતખામણાંથી તેમનાં
 હૃદય જે નિર્માળ થાય અને તેઓ જે એક-બીજા
 પ્રત્યે નિર્માળ પ્રેમની જ્યોત પોતના અંતઃકરણમાં
 પ્રગટાવે, તો તેમની-સધુમંસ્થાની કેટલી ઉન્નતિ
 થાય ! તેમની અરિંસક દશાની રૂડામા માણસો ઉપર
 કેટલી સુન્દર અસર થાય ! અને તેમનું પ્રેમમય જી-
 વન ગૃહસ્થ-સંસાર પર કેવું અજવાળું નાખે ! વૈર-
 વિરોધના ભડકામાંથી સાધુઓ પોતે જે ખહાર નિકળી
 જાય તો તેઓ ગૃહસ્થ-સંસાર પર મહાન ઉપકાર કરી
 શકે. ગૃહસ્થ સંસારના કલહાનલ પણ તેમની પ્રય-
 મમયી જીવન-પ્રભા આગળ મન્દ પડી જાય.
 સંસારના કલ્યાણ માટે ત્યાગી જીવન મહાન આશી-
 વાદરૂપ છે. એ અખંડ જ્યોત એવી છે કે અનાદિ-
 જન્માંધને પણ દેખતો કરી દેનારી છે. સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો
 ત્યાગી જીવનની ગુણ-ગાથાઓથી ભર્યા પડ્યાં છે.
 સમય સમય પર મહાન આત્માઓએ જગત્ પર
 મહાન ઉપકારો કર્યા છે. આજે પણ સમય-ધર્મ
 ઓળખી દૂર દૂર દેશોમાં મુનિઓ જે વિચરણ કરે
 તો તેમની પ્રેમમયી જ્ઞાન-પ્રભાથી હબરો પારમેશ્વરી
 શાસનપદ્ધતિનો લાભ લેવા ભાગ્યશાળી થાય. જૈન-

સંખ્યાનો હાસ થવાનાં કારણોમાં આ પણ એક સખળ કારણ છે કે મુનિ-વિહાર બહુ સંકુચિત થઈ ગયો છે. સમ્યક્જ્ઞાનધારી મુનિવરો આપસના વૈર-વિરોધને તિલાંજલિ આપી ઉદાર, મનથી શાસન-સેવા માટે કટીબદ્ધ થાય અને પોતાનો વિહાર-પ્રદેશ લાંબાવી ધર્મપ્રસાવના વિસ્તારે અને જૈન જીવનને પ્રદીપ્ત કરે એમ જરૂર ઇચ્છીએ.

પર્યુષણ સંબંધે કાંઈક !

પર્યુષણ એ જૈનોનું મહાન પર્વ છે. બહુકે જૈનોનાં બધાં ધાર્મિક પર્વોમાં તેનો અવ્વલ નંબર છે. ચાતુર્માસ શરૂ થતાં સાધુઓ અને શ્રાવકોનાં અન્તઃકરણોમાં જે આનન્દ પ્રગટે છે તે પર્યુષણ પર્વને અંગે છે—તેને અનુલક્ષીને છે. પર્યુષણને અલગ કરી દહાડે તો ચાતુર્માસની સુગન્ધ કંઈ રહેતી નથી. શ્રાવકો સાધુઓને પોતાના ગામમાં કે શહેરમાં ચોમાસું રાખે છે—ચોમાસું રહેવા બોલાવે છે—દૂર દૂર જઈને પણ વિનંતિ કરી સાધુઓને ચોમાસું કરવા લાવે છે, એનું મુખ્ય કારણ પર્યુષણ પર્વને ઉજવવાની હોંસ છે.

સાધુની ઉપસ્થિતિમાં વ્યાખ્યાન-વાણીનું શ્રવણ થાય, પૂજા-પ્રભાવનાઓ થાય, ઉત્સવ-મહોત્સવો થાય અને સુપનાં તથા ઘોડિયા-પારણાં વગેરેની ઉપજ પણ થાય, આ ભાવનાથી શ્રાવકો સાધુઓને પોતાના ક્ષેત્રમાં ચોમાસું રાખવા ઉત્સુક બને છે. એક મહીનો આડો હોય ત્યારથી પર્યુષણાનું સ્વાગત શરૂ થઈ જાય છે, અને એ દિવસ પણ ‘ માસધર ’ તરીકે પૂજાય છે, તો પછી પર્યુષણના મહિમાનું શું પૂછવું? આ ઉપરથી વાંચનાર એ પણ સમજી શકે છે કે, પર્યુષણ એ ફક્ત એકજ દિવસનું નામ છે, અને તે ભાદ્રપદ-શુકલા પંચમી અથવા ચતુર્થી. એટલાજ માટે એની પૂર્વેના સાત દિવસો પૈકી પહેલા દિવસને ‘ અઠાઈધર ’ કહેવાય છે. (શાસ્ત્રોમાં જે ‘ અઠાઈઓ ’ બતાવી છે તે પૈકી એક પર્યુષણાની ‘ અઠાઈ ’ છે, એનો પહેલો દિવસ ‘ અઠાઈધર ’.) જેમ કેઈ રાજાની સવારો આવતી હોય ત્યારે હાથી, ઘોડા, છડી-ચામર, લશ્કર વગેરે લવાજમા આગળ હોય છે અને ત્યાર પછી સહુની છેડે રાજા આવે છે, તેમ ભાદ્રપદ-શુકલા પંચમી અથવા ચતુર્થી એ રાજરાજેશ્વર-સદૃશ પર્યુષણ પર્વ છે અને તેની પૂર્વેના સાત દિવસો એ મહારાજાધિરાજ પર્વાધિરાજનો સાહિબી-

ભરેલો ઠાઠ છે. આ હિસાબે આઠે દિવસોને લોકો પચુષણ કહે છે. અસ્તુ.

‘ પચુષણ ’ એટલે શું ? એનો સીધો અને સ્પષ્ટ અર્થ એ છે કે, બાહ્ય જગતમાં યા મોહના મેદાનમાં વસવું મૂકી દૈર્ઘ્યાત્મસ્વરૂપની શુદ્ધ દશામાં વસવું. આમ વસવું એ ‘ પચુષણ. ’ કેમકે ‘ પરિ ’ અને ‘ ઉષણ ’ એ બે શબ્દોના સહયોગથી ‘ પચુષણ ’ શબ્દ બનેલો છે. એમાં ‘ઉષણ’ નો અર્થ થાય છે વસવું; અને ઉપર કહ્યું તેમ વસવું એ અર્થ ‘પરિ’ બતાવે છે. આવા ઉચ્ચ અર્થવાહી પચુષણમાં પણ સ્થળે સ્થળે સંઘમાં કજીઆ-ટંટા ઉભા થાય છે, વર્ષ-હહાડાની તકરારો તે દિવસે ઉઠાવવામાં આવે છે અને કષાયવર્ધક પ્રસંગોને વધારે પોષણ આપવામાં આવે છે ! શું આ પચુષણ કહેવાય ! પચુષણની આરાધના બીજાઓને ખમવા-ખમાવવામાં છે, શુદ્ધ તપશ્ચર્યા કરવામાં છે અને અહંના આધ્યાત્મિક જીવન પર મનન કરી પોતાના જીવનનો વિકાસ સાધવામાં છે. તે પવિત્ર દિવસોમાં દરેક જાતની ખટપટોને તિલાંજલિ આપી દેવાની હોય અને પ્રશમ-વૃત્તિ કેળવીને આત્મશુદ્ધિ કરવાની હોય. પચુષણ એ આધ્યાત્મિક પર્વ છે એટલે એ આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવાનું ટાણું છે. તે દિવસોમાં અમારિ-પટહ વગડાવ-

વાનું વિધાન છે. પરંતુ સહુથી પહેલાં પોતાનાજ આત્મ-પ્રદેશોમાં અમારિ-પટહ વગડાવવાની જરૂર છે. સ્વયં-પોતે મનસા, વચસા અને કર્મણા અહિંસક બનવું જોઈએ છે. જ્યાં સુધી સ્વયં અહિંસક ન થવાય ત્યાં સુધી બીજાને અહિંસક કેવી રીતે બનાવી શકાય ! વિચારમાત્રમાંથી જ્યારે હિંસા નિકળી જાય ત્યારે ખરી અહિંસક દશા પ્રાપ્ત થઈ ગણાય. પર્યુષણમાં આ દશા સમ્પાદન કરવાની છે. બીજાઓની લઠ્ઠીઓ અને તાવડા બંધ કરાવાય અને પોતે લઠ્ઠીઓ-તાવડા માંડી જમણુવાર-નોકારશી-સાહમિવચ્છત્ર કરે એનો શું અર્થ ? આવા આરંભ-સમારંભ પર્યુષણમાં કરવાના ન હોય. તપસ્યા પણ અજ્ઞ પ્રમાણે કરીએ. ગજા ઉપરાંત તપસ્યા કરી “ વાહ વાહ ” મેળવવી એટલે એ “ વાહવાહ ” માં એ તપસ્યાનું ફળ પૂરું થઈ જાય છે; ઉપરાંત દુધ્યાનથી કર્મનાં ખાતાં બંધાય એ નોખાં. આજોટી-આજોટીને કે રખડી-ભટકીને દિવસ પૂરા કરવા અથવા ગામ-ગપાટા હાંકીને કે શેત્રંજખાણ ખેત્રીને વખત ગાળવો એ તપસ્યા ન કહેવાય, એ ઉપવાસ ન કહેવાય દેખાદેખી માન-પૂજના મોઢે તપસ્યા ઘણી થાય છે; લીટે લીટે ટેવાઈ ગયેલી અજ્ઞાન-દશા પણ તપસ્યા કરાવે છે. આવી તપસ્યા કેવળ લંઘનરૂપ હોય છે. એમાં શુદ્ધિનું તત્ત્વ ભાગ્યે જ હોય છે. ઉપવાસનું

લક્ષણુ તો એ છે કે જેમાં કષાયો, વિષયો અને આહારનો ત્યાગ કરાય; નહિ તો એ ખાલી લંબન છે. અસ્તુ.

પશુસણનાં વ્યાખ્યાનો મુકરર કરેલાં છે; એટલે હરેક પશુસણે એનાં એ વ્યાખ્યાનોનાં પારાયણ થયાં કરે છે. તે વખતે વ્યાખ્યાનના ઉપાશ્રયો શ્રોતાઓથી ઠઠ ભરાય છે. બખ્ખે વખત વ્યાખ્યાનો થાય છે. વ્યાખ્યાન પણ લાંબા હોય છે. સ્ત્રી-પુરૂષોના ઘોંઘાટ અને ખાલ-બચ્ચાંઓના કલખલાટ વચ્ચે શ્રોતાઓ સાંભળે કે ન સાંભળે, સમજે કે ન સમજે, ડાલાં ખાય કે બગાસાં ખાય, પણ મહારાજ સાહેબને તો નીતરતે શરીરે મુકરર કરેલાં પાનીયાં ગળું કાઢી લખડધકકે પૂરાં કરવાનાં જ રહ્યાં !

આ સ્થિતિમાં, શિક્ષિત મુનિઓ પર્યુષણના દિવસોમાં નવ્ય પદ્ધતિએ ભાવવાહી વ્યાખ્યાનો કરી શકે છે, અને શ્રોતાઓના મુડદાલ જીવનમાં ચૈતન્ય રેડી તેમને પ્રાણુવાન બનાવી શકે છે. બૂની ઘરેઠના શુબ્ક અને નિષ્પ્રાણુ વ્યાખ્યાનો સાંભળી સાંભળીને સમાજ ઉબકી પણ ગયો છે. વિદ્વાન સાધુઓએ તો મહાવીરસ્વામીના જીવનને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ સમજાવવાની જરૂર છે.

ભદ્રિક લોકો મહાવીર સ્વામીના બાળ શરીર પર—જાતમાત્ર શરીર પર ઇન્દ્રોએ ઢાળેલા યોજન—મુખવાળા એક કરોડ અને સાઠ લાખ કળસોની વાર્તા સાંભળીને પ્રસન્ન થાય; જાતમાત્ર લગવાનના ડાબા પગના અંગુઠાથી મેરૂ મહીધરનું કર્મન સુણીને પ્રપ્રુલ્લિત થાય. પણ મહાવીરનું મહાન્ પ્રભુત્વ એવાં વર્ણુનોમાં નથી સમાયું, એ તત્ત્વદર્શી ખરાખર સમજી શકે. મહાવીરના જીવનમાં સહુથી વધારે મહત્ત્વપૂર્ણ વસ્તુ એમનો વીતરાગ સંયમ છે, જેમાં એમની તપશ્ચર્યા, એમની ક્ષમા અને એમની સમાધિ તરફ તો તે વખતના એમનાથી વિરૂદ્ધ દિશાના અન્ય તીર્થંકરો પણ હેબતાઈ ગયા છે. પણ ખેદની સાથે જણાવવું પડે છે કે પેલા ‘સિદ્ધાર્થ’ વ્યન્તર અને ‘ગોશાળનાં’ વર્ણુનો મહાવીર પ્રભુના મહત્ત્વપૂર્ણ જીવન—ગ્રન્થના વાંચનારને વિચિત્ર લાગ્યા વિના ન રહે. મહાવીરના શરીરમાં એ વ્યન્તર પ્રવેશ કરીને બોલે, પ્રશ્નોના જવાબ આપે, નિમિત્ત તથા ફલાદેશ બતાવે અને ધમાલ મચાવે એ કેવી વાત ! એને લોકો “વળગાડ” જેવું કહી હસે તો એમાં શું આશ્ચર્ય ? લગવાન્ ધ્યાનસ્થ છે. પણ એમના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને વ્યન્તર અદૃશ્ય પણે ધાંધલ મચાવે તો ધાંધલીયા ખુદ લગવાન્ નહિ

ગણાય કે ? કારણ કે, ઉપસ્થિત લોકોમાં સત્ય હકી-
કત કોણુ સમજી શકે કે ' આ બધા બખેડા કોઈ
વ્યન્તરના છે, લગવાન તો શાન્ત છે.' કદાચ કોઈ આ
સત્ય હકીકત સમજે તો તો એ, લગવાનને દુર્બળજ
સમજે. કેમકે એ તો એમજ સમજે કે લગવાન તો
શાણુ છે, પણ એમની અદરનો વળગાડ જ આ
બધું કરી રહ્યો છે. એટલે એને મન તો એમજ
સમજાય કે લગવાન જો સમર્થ હોય તો એમને
આ બધા હોય શાની !

ઇન્દ્રે એને લગવાનની પાસે શા માટે રાખ્યો
હતો ! લગવાનના ઉપસર્ગોના નિવારણ કરવા માટે
કે ! પરંતુ ઉપસર્ગ વખતે તો એ હજરત કયાંય
રકુચક્કર થઈ જાય અને પછી નકામી વખતે આવી
હાજર થાય ! અને લગવાનનો માહિમા વધારવા જતાં
નકામા બખેડા વધારી મૂકે ! આ એ ભોળા વ્યન્તર
મહારાજની લક્ષિત ! ' કયા કામને માટે ઇન્દ્રે મને
પ્રભુ પાસે રહેવા ફરમાવ્યું છે ' એ વાતનું તો એ
વ્યન્તરને ભાનજ નથી રહ્યું; એટલે એ ચપળીયા
ભાઈએ સૌધર્મેન્દ્રના શાસનનો અમલ નથી કર્યો એ
તો સ્પષ્ટ જ છે.

ગોશાળની બેવફૂરી અને તેનું પાગલપણું તો
ટીકાઓમાં અને ગ્રંથોમાં ખૂબજ વર્ણવાયું છે !

પણુ ગોશાળો જ્યાં ત્યાં ભગવાનના નામને આગળ કરીને લોકોનાં ઘર અને મહોલ્લાના મહોલ્લા સળગાવી મૂકે એ કેવી બેહુદી વાત ! લોકોનાં ઘર અને મહોલ્લા બાળી નાંખનાર ‘ વ્યન્તર ’ દેવ પણ કેવો ગાંડો હશે ! એમ તો પછી કોઈ પણ માણસ ભગવાનના નામે શ્રાપ આપી દુનિયામાં પ્રલયકાળ વર્તાવી મૂકે ! ગોશાળો એવો કયો તપોનિધિ હતો કે ભગવાનના નામે એનો શ્રાપ લાગી શકે ! એવો ‘ વિચિત્ર ’ માણસ પણ ભગવાનનું નામ આગળ ધરી શ્રાપ આપવા માંડે અને એ સાચા પડે તો તો સંસારમાં ગંજળ જ મચી જાય આવી બેહુદી બીના જીલ પર લાવતાં પણ મારા જેવાને સંકોચ થાય છે. આવી બાબત ભગવાનના નિષ્કલંક જીવન-ચરિત્રમાં શોચનીય ઠાઘરૂપ ગણાય.

ગોશાળનાં આટઆટલાં અડપલાં, અટકચાળા અને ઉન્માદ, કે જેને લીધે ભગવાનને પણ બહુ બહુ ખમવું પડ્યું, એ જાણવા છતાંય એવાને તેજોલેશ્યા ભગવાને શિખવી એ અજાયબીભરેલી બીના છે. બીજા કોઈએ એવાને વિદ્યા શિખવી હોત તો લોકો એ શિખવનારને એમજ કહેત કે, ‘ આવાને વિદ્યા દેતાં કંઈક તો વિચાર કરવો હતો. નહોતી ખબર કે એ કેવો નાલાયક છે ? ’ પણ ભગવાને કયા હિસાબે સર્પને દૂધ પાચું હશે એનો ખુલાસો ટીકાકારો પણ

નથી કરી શક્યા. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિચારતાં, સંભવ છે કે, ભગવાનની માનસ પ્રકૃતિમાં દાક્ષિણ્ય-ગુણની માત્રા વિશિષ્ટ પ્રમાણમાં હોય.

ભગવાનના ચરિત્રમાંથી વિચારકોને અનેક વિચારનાં સ્થાનો પ્રાપ્ત થાય છે અને આજના નવ શિક્ષિતો તથા તર્કશક્તિવાળાઓને અનેકાનેક જિજ્ઞાસાઓ ઉભી થાય છે. તેનાં સમાધાન લીટેલીટે ચાલનાર લકીરના ફકીરોથી થવાં મુશ્કેલ છે. કેટલીક વસ્તુઓમાં માનસ-શાસ્ત્રની શૈલીથી વિચાર કરવો પડે છે, કેટલીક બાબતોમાં તે દેશ, તે કાળ, તે સમય અને તે પરિસ્થિતિ ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાનો હોય છે અને કેટલીક વાતોમાં ‘ પાડોશીની હવા તો નથી લાગી ગઈ ? ’ એ વિચારવું પડે છે. આ બધું કામ વિશાળબુદ્ધિધારક વિશિષ્ટ અભ્યાસીઓનું છે. એવા શ્રદ્ધાસમ્પન્ન વિદ્વાનોની વિચાર-ગવેષણા જે પ્રકાશ નાખી શકે તે બહુ વજનદાર અને મહત્ત્વપૂર્ણ હોય. લગભગ અઢી હજાર વર્ષ ઉપરની ભાવનાઓનું અને પરિસ્થિતિઓનું વિશ્લેષણ કરવું એ કંઈ સહજ નથી-બહુ દુષ્કર છે; અને તે કોરાં કલ્પસૂત્રનાં પાનીયાં વાંચી જનારાઓથી ન થઈ શકે. તેમને જે પૂછવામાં આવે કે, “ માન્યું કે, અહ્નં ક્ષત્રિયાદિ ઉચ્ચ કુલમાં જ ઉત્પન્ન થાય, બ્રાહ્મણાદિ કુળમાં

ઉત્પન્ન ન થાય; પણ હવે જ્યારે પ્રભુ દેવાનન્દાના ઉદરમાં સ્વયમેવ આવી જ ગયા છે, તો પછી તેમને ત્યાંથી ઉઠાવી ખીજે સ્થળે સ્થાપન કરવા અને એક નિરપરાધિની બ્રાહ્મણીનું સર્વસ્વ-ધન લૂટી લઇ, તેણીને ખામોખામ જાણીબુઝીને શોકસાગરમાં છાતી કુટતી ધકેલી દેવી એનો અર્થ શું ? શું દેવાનન્દાની કુક્ષિ-માંથી નિકળતાં ‘ મહાવીર ’ મહાવીર મટી જાત ? તેમનું પ્રભુત્વ ચાલ્યું જાત ? શું ખગડી જાત કે તેમને, દેવાનન્દાની કુક્ષિમાં સહેજે આવી ગયા છતાં તેણીની પાસેથી ઉઠાવી લીધા ? સ્ત્રીની (‘ મદ્દલી ’ કુમારીની) તીર્થ”કરતા જેવી મહાન્ ખાખત પણ આશ્ચર્ય રૂપે ગણીને પણ નોંધાઈ ગઈ, તો પછી મહાવીરસ્વામીનો બ્રાહ્મણકુલોદ્ભવ તો સુતરાં (અચ્છેરા રૂપે પણ) નભાવી લેવાત ! ” તો એના જવાબમાં તેઓ જૂની લકીર પીટતા આવ્યા છે તે જ પીટવાના. ખૈર, મારો ઇરાદો છે કે, પણ તક મળતાં મહાવીર સ્વામીના જીવન-ચરિત્રની ખાખતો પર સ્વતન્ત્રપણે ઊહાપોહ કરવા પ્રયત્ન કરીશ.

સાચું સાહમિવચ્છલ.

આજે નોકારશી કે સાહમિવચ્છલનો અર્થ કંઈજ સમજતો નથી. એ જમણોમાં કયાંય સાહમિવચ્છલની છાયા પણ દેખાતી નથી. સહધર્મીભાઈઓનું પ્રેમભર્યું વાતસલ્ય કરવાની એક પણ ઉર્મિ આજે એ સાહમિવચ્છલના પેટમાંથી સ્ફુરતી નથી. સાપ ગયા ને હવે તો માત્ર લીસોટાજ રહ્યા હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. એમાં વપરાતો પૈસો કંઈ પણ ઉગી નિકળતો હોય એ માનવામાં આવતું નથી. બીજાં સ્થળોની વાત કયાં કરીએ, મુંબઈ જેવાં મુધરેલ શહેરોના જમણુવારો પણ કેટલી બધી

શોચનીય દશા ધરાવે છે, એ એના અનુભવીઓને શું જણાવવાનું હોય ? અંધાધુંધી, હાડમારી અને રસાકસીનો ત્યાં પાર નથી હોતો. મલિનતા, ગંદકી અને એઠવાડ સંબંધી તો પૂછવુંજ શું ! અનંત જીવોની હાણિ તો સ્પષ્ટ નજરે જોવાયા કરે છે. ધર્મના નામે કરાતા જમણુતારોની આ દુર્દશા ! આ નોકારશીઓથી પાપનાં ખાતાં સિવાય બીજું શું પુણ્ય બંધાવાનું હતું ! વિચારકો જરા ધ્યાન આપે ! આવાં જમણોને સાહમિવચ્છલનું નામ આપવું એ ખરેખર કાળી વસ્તુને સફેદ કહેવા બરાબર ભાસે છે. આવાં જમણો પાછળ હિંદુસ્તાનના જૈનોના વરસે વરસે લાખો રૂપીયા વેડફાય છે એ આછા દુઃખની વાત નથી.

સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે—

સીદ્ધાતા ગરીબ બંધુઓને સહાયતા આપી રસ્તે ચઢાવવા; સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે, વેપારધંધા વગરના કે લાઇન વગરના આત્મબંધુઓને વેપારધંધે યા કોઇ લાઇનપર ચઢાવી ધર્મમાં સ્થિર કરવા; સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે, અશક્ત વિદ્યાર્થીઓને છાત્રવૃત્તિ (સ્કોલરશિપ) આપી-અપાવીને તેમને, વિદ્યાભ્યાસમાં આગળ વધારવા; સાહમિવચ્છલ તો

એ છે કે, બીમાર, રોગી-માંદાઓની માવજત અને સેવાશુશ્રૂષા માટે મ્હોટા પાયા પર હોસ્પીટલો ખોલવી; સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે, બાઈઓના લાલ માટે પ્રસૂતિગૃહો ઉઘાડવાં; સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે, સમાજની અંદર ઉચ્ચ કેળવણી અને ઉત્તમ શિક્ષાનો પ્રચાર કરવાના હેતુએ મ્હોટાં મ્હોટાં વિદ્યાલયો, વિદ્યાપીઠો, ગુરૂકુળો સ્થાપન કરવાં; સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે, સમાજમાં ઉચ્ચ જ્ઞાન અને ચારિત્રથી વિભૂષિત એવા બલવાન આત્માઓ તૈયાર કરવા માટે મહાન પ્રહ્લ્લયર્યાશ્રમો ખોલવાં; સાહમિવચ્છલ તો એ છે કે, વિધવા બહેનોનાં કલ્યાણ ખાતર પવિત્ર વનિતા-મંદિરો ઉઘાડવાં; આ બધાં સાહમિવચ્છલ છે. દ્રવ્ય-વ્યય કરવાના આ પરમપવિત્ર માર્ગો છે. આવાં ક્ષેત્રોમાં કરાતો દ્રવ્યવ્યય-આવાં ક્ષેત્રોમાં વાવેલું ધન પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય પેદા કરે છે. આજે સમાજની કફેડી સ્થિતિનો વિચાર કરતાં ઉપર કહ્યાં એવાં સાહમિવચ્છલો કરવાની સખ્ત જરૂર છે. એક ટંક કે બે ટંક લાડવા પીરસી દેવામાં કંઈ સાહમિવચ્છલ સમાયું નથી. જમણવારમાં આવનારા કંઈ દાળ-રોટી વગરના હોતા નથી, કે તેમને જમાડવામાં પુણ્યના થોક બંધાય; અને એક-બે ટંક જમાડી દેવાથી કંઈ દુખિયાનું દારિદ્ર્ય શીટતું પણ નથી.

એક માત્ર સાહુભિવચ્છલનું ખર્ચું સ્વરૂપ સમજાઈ જાય તો સમાજની ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ થઈ જાય. એક સાહુભિવચ્છલમાંજ સમાજની ઉન્નતિના તમામ માર્ગોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આજે સંઘ કાઢવાની દિશાએ પણ દ્રવ્યવ્યય જરૂરી નથી. આજે તો એકલો-ડોકલો પણ સમ્મેતશિખરજી સુધીની જાત્રા કરી આવી શકે છે. જ્યાં સંઘનાં અંગોપાંગજ ગળતાં જતાં હોય, જ્યાં સમાજ માંદગીની પથારીએ પડ્યો હોય, ત્યાં તેના આરોગ્ય માટે સમુચિત ઉપાયો તરફ ધ્યાન નહિં આપતાં ‘સંઘ’ કાઢવામાં હજારો-લાખો રૂપિયા વહેવરાવવા એ ક્યાંની ખુદ્દિમત્તા !

સમાજના સરદારોને શાંત ચિત્તે વિચાર કરવા વિનવીશ કે હમણાં સંઘો કે ઉજમણાંના અને લગ્નાદિના આડંબરી ખર્ચાળ ઉત્સવો ખંધ રાખી તેમાં ખર્ચવાનો પૈસો વિદ્યાનો ફેલાવો કરવામાં અને આદર્શ પ્રદ્યારીઓ ઉત્પન્ન કરવામાં જો ખર્ચાય તો સમાજને અને ધર્મને કેટલો ફાયદો પહોંચે ! સંઘ, જમણ કે ઉજમણાંના આડંબર થોડો વખત ખંધ રહેશે તો એથી કંઈ ધર્મને ધકકો નથી લાગવાનો, પણ સમાજની અંદર ઘુસેલા ઝેરી કીડાઓ, જે ધર્મને ફેલી ખાઈ રહ્યા છે, તેનો નિકાલ કરવા માટે જો પ્રયત્નો નહિ ઉઠાવાય તો ભવિષ્યમાં શું પરિણામ આવશે એ વિચારકોને શું બતાવવાનું હોય ! પારસી

ન્હાની કોમ છે, છતાં દુનિયામાં તેનું કેટલું માન
 છે ! તે કોમ કેવી તેજસ્વી દેખાય છે ! એનું
 કારણ સ્પષ્ટ છે કે, તેમનામાં કોમી લાગણીના ભાવ
 પૂરજોશમાં વહે છે. પોતાની કોમના કલ્યાણ માટે
 તેમની જબરદસ્ત સખાવતો કોનાથી અજાણી છે !
 ત્યારે જૈનો આજે ક્યાં ઉઘે છે ! તેમની કોમ દિવસે
 દિવસે વધારે નખળી પડતી જાય છે, એ તરફ
 જૈન નેતાઓનું ધ્યાન કેમ નહિ જતું હોય ! કેળવણી
 વગર તેમના બાળકો ટળવળે છે, એ તેઓ કેમ નહિ
 જોતા હોય ! હુન્નર-ઉદ્યોગના અભાવે તેમના યુવકો
 આમ તેમ આથડી દરિદ્ર જીવન વિતાવે છે, એ
 તેમની નજરે કેમ નહિ આવતું હોય ! જૈન-ખેંકના
 અભાવે તેમની ધાર્મિક ધનરાશિનો દુરુપયોગ થાય
 છે, એ તેઓ કેમ નહિ સમજતા હોય ! દેરાસરોને
 શણગારવામાં અને સમૃદ્ધિશાલી બનાવવામાં તેમને
 જે રસ આવે છે, તે રસ, સમાજમાં વિદ્યાનો વહેજો
 વહેવડાવવામાં જ્યારે આવે, અને તે રસ, જૈન પહે-
 લવાનોની સંસ્થા ઉભી કરવામાં આવે, ત્યારેજ
 માની શકાય કે, જૈનો વીસમી સદીમાં જીવે છે અને
 તેમણે સમયધર્મ પીછાણ્યો છે; ત્યારેજ માની શ-
 કાય કે, તેમનાં અંતઃકરણોમાં કોમી લાગણીના ભાવ
 સ્પુરાયમાન થયા છે, અને શાસનસેવાનું મહત્ત્વ
 તેઓ સમજ્યા છે. દેરાસરોના ભંડારો ગમે તેટલા

ભરાય પણ તે કોમના કલ્યાણ માટે શા કામના !
 કોમ ઉલ્કાપાતથી બળી રહી હોય તે વખતે પણ
 તેને સાડ તે લાંડારોની એક કોડી પણ નકામી સમ-
 બાળી છે, ત્યાં પછી એવા લાંડારો વધારવાની જરૂર
 શી છે ! ભાવિકોએ પોતાની મનોદશા પલટાવાની
 જરૂર છે, અને સાધારણ ક્ષેત્રમાં પૈસો વેરવાની
 આવશ્યકતા છે. હું તો ત્યાં સુધી પણ કહીશ કે,
 દેરાસરોમાં મુખ્યત્વે એક સાધારણ ક્ષેત્રનોજ લાંડાર
 ભેદ્યો. તેમાંજ સઘળી ધનરાશિ સંચિત થાય; તેમાંથી
 જ દેરાસર, મૂર્તિ અને કેળવણી-શિક્ષા આદિનાં કાર્યો
 સધાય. વાંચનાર વિચાર કરી શકે છે કે, એકલા
 પર્યુષણ પર્વમાંજ હિંદુસ્તાનના જૈનોનો પૈસો દેરા-
 સરોમાં કેટલો ઠલવાતો હશે ! એ મહાન્ ધનરાશિ
 જો સમાજના કલ્યાણ-ક્ષેત્રમાં ઠલવાય તો સમાજનું
 અને સાથે જ શાસનનું કેટલું ભલું થાય ! દેરાસરો
 સાથે વળગાડાતી એ બધી મહાન્ શ્રી-સમ્પત્તિ
 વીતરાગદેવને, કે જે વખતે તેનું શાસન અને તેનો
 સમાજ નિસ્તેજ, નિર્બળ અને ક્ષયપીડિત થતાં
 આલ્યાં હોય, શું શોભાસ્પદ હોય !

મહાવીર-જીવન પર કંઈક. *

(૧) ભગવાનની દેશના ભાષામાં હોવામાં સ્વાભાવિકતા છે, અને એમાંજ એનું ખરૂં ગૌરવ સમાયું છે. પૌરુષેય કરતાં અપૌરુષેય પ્રવચનનો દરજ્જો ઉંચો માનવામાં કંઈ વળૂદ નથી. બદકે કોઈ પણ મહાન ઉપદેશને અપૌરુષેય માનવા કરતાં પૌરુષેય માનવામાં વિશેષ ઔચિત્ય છે. પૌરુષેય વાણીજ જગતને શ્રદ્ધેય અને આદર્શ રૂપ બની શકે છે.

---

* “ મહાવીર-જીવનના મહિમા સંબંધે ” પંડિત બેચરદાસે રા. લાલનને આપેલ ઉત્તર વિષે કંઈક નિવેદન.

(૨) ભગવાનને ‘ દ્વૈમાતુર ’ ન વર્ણવતાં ‘ ત્રૈશલ્લેય ’ આલેખવા. શ્વેતામ્બર-વર્ણિત ગર્ભાપહરણની હકીકત પાદ-ટીકામાં (કુટ-નોટમાં) મૂકવી. સાથેજ તેના સમર્થનમાં મળી આવતાં યોગ્ય પ્રમાણો પણ નોંધવાં. ઉદાહરણાર્થ—મથુરાના કંકાલી ટીલાની નીચેથી નિકળેલ કુષાણુવંશીય ‘ કનિષ્ક ’ મહારાજના સમયનું એક પાષાણુ-ચિત્ર. આ પાષાણુ-ચિત્ર ઉપરથી ગર્ભાપહરણના મન્તવ્યની પ્રાચીનતા સમજાવી દુર્ઘટ નથી. આજનું ‘ સાયન્સ ’ પણ ગર્ભાપહરણને સાધ્ય બતાવે છે. એટલે તે વિષયનો પણ સ્કેટ કરવો.

(૩) ભગવાનને વિવાહિત નોંધવા. કુટ-નોટમાં દ્વિગમ્બર-મત મૂકવો.

(૪) દેશનાની નિષ્ક્રાંતિ-સક્રાંતિ બતાવવા કરતાં “ આચારાંગ ” ની શૈલી પ્રમાણે મૂકવું. આ વિષે આચાર્ય હેમચન્દ્રનું એમ લખવું છે કે પ્રાથમિક પરિષદમાં સર્વવિરતિને યોગ્ય કોઈ ન હોવાનું જાણવા છતાં ભગવાને “ કલ્પ ” છે એટલા માટે દેશના આપી અને પછી તુરન્ત રાત્રિ છતાં ત્યાંથી વિહાર કરી તેઓ ‘ અપાપાપુરી ’ * પધાર્યા. આશામ્બર-મત પુટ-નોટમાં મૂકવો.

* દશમું પર્વ, પાંચમો સર્ગ, ૧૦ માથી ૧૮ મા, શ્લોકની વચ્ચે.

(૫) ‘ સુમેરૂ ’ મહીધરને કંપાબ્યાની બીના મૂકવાની જરૂર નથી. ભગવાનના મહામહિમશાલી જીવનના પ્રકાશન-ક્ષેત્રમાં તેનું સ્થાન કેટલું !

(૬) ભગવાનની સાથે રહેનાર કોટયવધિ દેવતાઓને અવગાહવાના સ્થાન વિષે ચિન્તા કરવી નકામી છે. એમની અવગાહનાને કંઈ ભૂતલ કે દીવાલની જરૂર નથી. અદૃશ્ય કે દૃશ્યરૂપધારી તેમને માત્ર અન્તરીક્ષની વિપુલતાજ પોતાની અવગાહના માટે બસ છે. શાસ્ત્રવર્ણિત-શક્તિશાલી દેવોને જે માનીએ તો આ પ્રશ્ન નિરવકાશ છે. સમવસરજી વસ્તી-બહાર, મેદાનમાં થાય, એટલે ઘર-ઢૂંઝાન-મકાને પાડવાની શંકા કરવી અસ્થાને છે. પણ આવી વાતો મૂકવી હોય તો સંક્ષેપમાં અને રીતસર મૂકવી ઠીક છે.

(૭) ‘ શૂલપાણિ યજ્ઞ ’ વાળી ઘટના ‘ વઢવાણ ’ (જાલાવાડ) માં નથી બની. ભગવાનનું ચોમાસું ગુજરાત-કાઠીયાવાડમાં નથી થયું. શેષકાળમાં કદાચિત તેઓ ‘ શત્રુજય ’ ની ક્ષેત્ર સ્પર્શના કરી ગયા હોય તો અસંભવ નથી, પણ તેનું પ્રમાણ મળવું જોઈએ.

(૮) નગ્નવાદ અને વસ્ત્રવાદ એ બન્ને એકાન્તરૂપે સદોષ હોઈ અગ્રાહ્ય છે. સુકિત ન તો નગ્નતા

સાથે બંધાયેલી છે, ન અનગ્નતા સાથે. તેનું ઉપાદાન તો આત્મસમાધિ છે. નગ્ન જ શ્રમણ કહેવાય યા અનગ્નજ શ્રમણ કહેવાય એ બન્ને માન્યતાઓ ભ્રમાત્મક છે. નગ્ન અને અનગ્ન બન્ને માર્ગો શ્વેતામ્બર-પ્રવચનમાં ઉપદેશાયેલા છે. નગ્નને જ મુક્તિલાભ માનવાનો આગ્રહ રાખવો ન ઘટે. પન્દર ભેદે સિદ્ધિ-લાભનું વર્ણન બહુ ઉપયુક્ત છે કિન્તુ કેવલજ્ઞાન પ્રકટ થતાં કેવલીને ચોક્કસ દ્રવ્યલિંગ-વેષગ્રહણ કરાવવાનો એકાન્ત આગ્રહ પણ સમુચિત નથી.

(૯) જૈનોનું ભૂગોળ-ખગોળ-વિષયક ક્ષેત્ર ખિલકુલ અણખેડાયલું પડ્યું છે. સમર્થ વિદ્વાનોએ તે વિષયમાં આધુનિક પદ્ધતિએ ખૂબ ઊહાપોહ કરી તે ઉપર સ્પષ્ટ પ્રકાશ નાખવાની જરૂર છે.

(૧૦) જૈનદર્શનમાં ‘દ્રવ્યાનુયોગ’ અને ‘ચરણ-કરણાનુયોગ’ એ એવા મહત્ત્વપૂર્ણ વિષયો છે કે જેનું સુપ્રદ્યવિત વિવેચન લગવાનના ઉપદેશક-જીવનની મહત્તા દર્શાવવાને પુરતું છે. સ્વર્ગ-નરકાદિનું સ્થૂળ વર્ણન આપવું હોય તો સામ્પ્રદાયિક રીત મુજબ દૂંકમાં આપવામાં વાંધો નથી.

(૧૧) લગવાનના જીવન-ચરિતમાં ડગલે ને પગલે ઇન્દ્રાદિ દેવોને બોલાવી તેમને તસ્દી આપવાની જરૂર નથી.

(૧૨) એકાન્તગામી નયો કે મતોનું નિરકરણ કરતાં “ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ”ની પદ્ધતિ પ્રમાણે અન્ય તીર્થનેતાઓના મૂળ ઉદ્દગારોનો સ્ફોટ કરી, તે ઉદ્દગારોને સમન્વય કરવાના દષ્ટિ-બિન્દુ પર વિચારી, ભગવાનના એકાન્ત-દર્શનનું વિશ્વવ્યાપી પ્રભુત્વ સમર્થન કરવું.

(૧૩) જૈનધર્મની લિન્નલિન્ન શાખા-પ્રશાખાઓ નિકળવાનું મુખ્ય કારણ કિયાલેહ છે. કિયાલેહને ચોળી ચોળી ચીકણો કરી જૈનધર્મ ચાલણીએ ચળાતો આવ્યો છે અને ચળાઇ રહ્યો છે, એ ઓછા દુઃખની વાત નથી. કિયાલેહોની ચર્ચામાં મને કશું વજૂદ જેવું જણાતું નથી. સ્ત્રીમોક્ષ, આચેલકય, પ્રભુપૂજાવિધિ, અંગ-રચના, આવશ્યકક્રિયાદિ, મૂર્તિપૂજા વગેરે વગેરે તથા ચોથ-પાંચમ, અધિક-માસ, તિથિલેહ, કિયાલેહ એ વગેરે બાબતોને અંગે જૈનધર્મના મહાન સંઘમાં સમયે સમયે જુદા જુદા ભાગલા પડતા આવ્યા છે. આ વિવાદાસ્પદ બાબતો પોતપોતાના વર્ગમાં એક-બીજાથી વિરુદ્ધરૂપે એવી કદર જામી ગઇ છે કે એ બધા વર્ગોનું એકીકરણ થવું અશક્યપ્રાય જણાય છે. ભગવાનનું માનસ તો જાણેલુંજ છે કે, તેઓ મોક્ષ માટે સ્ત્રીઓને અન્યાય ન આપે. આચેલકય અને

સચ્ચેત્ત્વ એ બન્ને ઉપર ભગવાનના શાસનનો સિદ્ધો છે. મૂર્તિપૂજનો સર્વથા નિષેધ ગળે ન ઉતરે એવી બીના છે. બાકી ક્રિયાલેહોમાં કામચાર !

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે, ભગવાનના જીવન-ચરિત્રમાં આવી વિવાદસ્પદ બાબતોને સ્થાન નજ હોવું જોઈએ. દ્વિગમ્બર-શ્વેતામ્બરોના મતલેહોમાં જે તટસ્થ ભાવે સમુચિત લાગે તેનો ઉદ્દેશ જીવન-ચરિત્રમાં કરાય અને શેષ મત નીચે નોટમાં મૂકાય. આ ઉપરથી એ પણ ખાસ ફલિતાર્થ નિકળે છે કે, ભગવાનના જીવન-ચરિત્રના લેખકમાં સર્વ-પ્રથમ તટસ્થતાનો ગુણ સમ્પૂર્ણપણે આવશ્યકતા ધરાવે છે. એવા લેખકની વિશિષ્ટ જ્ઞાન-સમ્પત્તિજ મહા-વીર જેવા મહાન્ આત્માનું જીવન આજેખવાને અધિકારી હોઈ શકે. અને એવાની બહુશ્રુત લેખિ-નીથી જે આજેખાય તે જ વધુ વિશ્વસનીય નિકળે, તે જ જનતાનું સ્વાગત-ભાજન થાય અને તેના-થીજ મહાવીર-જીવનનો મહિમા વધે.

“ તા. ૦ ૩૦ ” માં લખાયેલ બાબત સામે એટલુંજ સાંભળવાનું હોઈ શકે કે દેવતાઓને શાસ્ત્ર-વર્ણિત શક્તિધારક જો માનીએ તો ‘ કનકાચલ ’ પર “ અભિષેક ” ના તેવા “ કળશ ” વિષે આશ્ચર્ય કરવા જેવું હોય જ શું ! દેવતાઓના ત્યાં સમાવા

વિષે પણ વિસ્મય કરવા જેવું હોય જ શું ! અને લાખ ભેજનના મેરૂપર્વત પર પડતા એ “ અભિષેક-જલ-પ્રપાત ” થી પણ કંઈ અનિષ્ટ શંકા કરવા જેવું હોય જ શું ! જ્યાં ચોસઠ સુરપતિઓ અસંખ્ય દેવો સહિત ઉપસ્થિત થયા હોય ત્યાં એ અનર્ગલ જળ-ધોધથી કંઈ ડર ખાવા જેવું છે જ નહિ. છાપાં વાંચનારાઓને ખબર હશે કે, અમેરિકાના ખેતીવાડીના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ એક જાતનો ગેસ ભરી એક એવી બત્તી તૈયાર કરી છે કે જેના વડે સૂર્યના જેટલો પ્રકાશ અને ગરમી ઉત્પન્ન થાય. અત્યારે આ દશા છે તો મેરૂપર્વત પર તો ખુદ સૂર્ય-ચન્દ્ર પણ જ્યાં મોજૂદ હોય ત્યાં પછી “ અભિષેક ” ને અંગે વિસ્મય કે ભયને સ્થાનજ ક્યાંથી હોય ? છતાં, આવાં ‘ ચમત્કારભર્યાં ’ વર્ણનોમાં લગવાનનું મહાન પ્રભુત્વ નથી સમાણું, એ તો સુજનોએ હૃદયમાં ધારી રાખવું જ ઘટે. અને આવાં વર્ણનો લગવાનના જીવન-ચરિત્રમાં આલેખાવાની પણ જરૂર નથી જણાતી.

“ મથાળા ” પુરતું તો લખાઈ ચુક્યું. હવે પ્રસંગતઃ એ પણ અહીં કહી લઉં કે મહાવીર લગવાને પેલા બ્રાહ્મણને અડધું વસ્ત્ર શા હિસાબે આપ્યું હશે ! શું વસ્ત્ર પર તેમને મોહ હતો ? શું અડધું

વસ્ત્ર તેમને પોતાને માટે રાખવાની ઇચ્છા હતી ? શું કારણ હતું કે આખુંય વસ્ત્ર પ્રદાન ન કરતાં ફાડીને-અડધું રાખીને બાકીનું અડધું આપ્યું ? આ ઉપર કહેનારો એમ કહેવાનીએ ધૂંટતા કરી નાંખે કે વસ્ત્રાર્ધ કાંટામાં ભરાણું ત્યારે સમૂળગા વસ્ત્ર વગરના રહ્યા, પણ પોતાના હાથે આખું વસ્ત્ર ઢાન ન કરી શક્યા ! આ વિષે ટીકાકાર સ્વયં કંઈ ન ઉચ્ચારતાં બીજાઓના અભિપ્રાયો નોંધે છે. તેમાં એક અભિપ્રાય એ છે કે, ' ભગવાને એમ કરવું એ તેમની સન્તતિની વસ્ત્ર-પાત્ર-વિષયક મૂર્છા સૂચવે છે. ' પણ આ અભિપ્રાયમાં, ભગવાને એમ શા માટે કર્યું એનો સ્ફેટ નથી. બીજા અભિપ્રાયમાં, ' ભગવાને એમ કરવાથી એઓ પહેલાં બ્રાહ્મણ-કુલમાં ઉત્પન્ન થયા હતા એમ સૂચવાય છે ' એવો ઉલ્લેખ^૧ છે. આમાં પણ કારણનો ઉલ્લેખ નથી. અથવા આ અભિપ્રાયવાળા શું એમ કહેવા માંગે છે કે બ્રાહ્મણની હવા લાગવાથી ભગવાનને તેવી લોભવૃત્તિ જાગૃત થઈ હતી ! સંભવ છે કે, વસ્ત્ર વિષે ભગવાનનું મમત્વ હોવાનું કેટલાક માનતા હશે. કેમકે એવો ઉલ્લેખ^૨ છે કે, ભગવાનનું શેષ વસ્ત્રાર્ધ જ્યારે કાંટામાં

૧-૨ કલ્પસૂત્રના ૭૬૧ ક્ષણના પ્રારંભના ૧૧૭ મા સૂત્રની વૃત્તિમાં.

ભરાઈ ગયું ત્યારે ભગવાને પાછું વાળીને જોયું. અને તે, કેટલાકના મતે મમત્વભાવને લીધે, અને કેટલાકના મતે સ્વસન્તતિને વસ્ત્રપાત્ર સુલભ થશે કે દુર્લભ એ જોવા સાડે. આ બધી ગડમથલમાં શું સમજવું ? જ્યાં દ્વિગમ્યરો શ્રમણ-જીવનને સાડે વસ્ત્રને શરાપ-રૂપ ગણવાનું ગેરવ્યાજબી સાહસ ખેડે છે, ત્યાં શ્વેતામ્યરો “ વસ્ત્રવાદ ” ની ભાવનામાં રંગાઈ જઈને તો આવી આવી કલ્પના નહિ બાંધતા હોય ? જે મહાન્ આત્મા દીક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે સર્વસ્વ ત્યાગતાં, એક વસ્ત્રનો કંઠડો પણ સાથે નથી લેતો, તેને બીજાના ઠવેલ વસ્ત્ર પર ‘ મમત્વધારી ’ માનવો એ કેટલું અન્યાયબીભરેલું છે ! દ્વિગમ્યરોએ ‘ નગ્નવાદ ’ પર જોર માર્યું છે, તેમ શ્વેતામ્યર-સંસ્કૃતિમાં વસ્ત્રવાદ કે દ્રવ્યલિંગ-વેષની ભાવનાનો રંગ પૂરાયો હોય એમ જોવામાં આવે છે. આચાર્ય હેમચંદ્ર ‘ આદીશ્વર-ચરિત્ર ’ માં, આદર્શ-ભવનમાં કેવલજ્ઞાન પામેલ ‘ ભરત ’ પ્રત્યે ‘ શક ’ ના મુખે કહેવરાવે^૧ છે કે:-

“ હે કેવલિન ! દ્રવ્યલિંગને ગ્રહણ કરો, જેથી હું તમને વાંઢ અને તમારો નિષ્કમણોત્સવ કરું. ત્યારે ભરતે દીક્ષા-લક્ષણરૂપ પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો

અને પાસેના દેવતાએ રબુ કરેલ ‘ રજેહરણુ ’ પ્રમુખ ઉપકરણુ ગ્રહણુ કર્યાં. ત્યારે ઇન્દ્રે ભરતને વાંધા; કેમકે કેવલી પણ જો અદીક્ષિત હોય-દીક્ષા-વેષસમ્પન્ન ન હોય તો કદી વંદાતો નથી. ”

મારી સમજમાં તો શ્વેતામ્બરોના મૂળ પ્રવચન—‘ આચારાંગ ’ આદિમાં ફરમાવ્યા મુજબ નન્ના-નન્નાત્મક અનેકાન્ત-દર્શનજ જૈનદર્શનનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજાય છે. મારો નમ્ર મત તો હું એ જાણાવું કે અહર્ત-દર્શનની સાચી પૂજા સામ્પ્રદાયિક સંસ્કારોની સંકુચિત વૃત્તિઓને અલગ કરી હાથ વિશ્વ-દ્રષ્ટા અહર્ન દેવની વિશ્વવ્યાપક તત્ત્વદષ્ટિના ઉચ્ચ ધ્યેય પર પોતાની વિચાર-બુદ્ધિ સ્થાપન કરવામાં છે. વળી એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે કે મહાવીર દેવના જીવન-પ્રદેશોનો કેટલોક ભાગ એટલો ખર્ચો ગંભીર છે કે પુરતો વિચાર કર્યા વિના, સામ્પ્રદાયિક દુર્મોહથી કે બુદ્ધિના અટક-ચાળાથી એક ભડાકે કે એક કલમના ઘોઢે ‘ નિર્ણય ’ બહાર કરવા જેવું નથી. ભગવાનનો જીવન-સ્થિતિ પર પ્રકાશ પાડવામાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિ, દીર્ઘ અભ્યાસ, સૂક્ષ્મ આલોચના, બહુ વાંચન અને તટસ્થ માનસની દરકાર છે; સાથે જ હૃદય પણ શુદ્ધ ન હોય ભાવિક અને શ્રદ્ધાસમ્પન્ન ભેઈએ.

કથા-ગ્રંથો કરતાં 'અંગાદિ મૌલિક ગ્રંથો

૧ આચારંગના શ્રુતસ્કન્ધો એ છે. તેમાં પ્રથમ શ્રુત-સ્કન્ધના ૯ માં અધ્યયનમાં મહાવીર ભગવાનની તપસ્યા અને એમના પરીવહો તથા ઉપસર્ગોનું વર્ણન છે. બીજા શ્રુતસ્કન્ધની ત્રીજી ચૂલિકામાં ભગવાનના જીવનની મુખ્ય ઘટનાઓની સંક્ષિપ્ત સૂચી આપી છે, જેમાં ભગવાનનો 'ગર્ભોપહાર' પણ ખતાવ્યો છે.

આવશ્યક-નિર્યુક્તિમાં ભદ્રબાહુ સ્વામીએ અને 'ભાષ્ય'-માં જિનભદ્રગણિજીએ મહાવીર-જીવન અર્થે છે.

ભદ્રબાહુનો સ્વર્ગવાસ વીર-નિર્વાણાત ૧૭૦ વર્ષે મનાય છે.

કલ્પસૂત્રમાં અધિકાંશ એજ બીના છે જે આચારંગમાં નોંધાયેલી છે. આવશ્યકચૂર્ણિમાં એથી સવિસ્તર વર્ણન છે.

વિક્રમની ૯મી શતાબ્દી લગભગ શીલાંકાચાર્ય થયા. જેમણે 'આચારંગ' પર ટીકા લખી છે, તેમણે પ્રાકૃત ગદ્યમાં " મહાપુરિસચરિય રચ્યું છે; જેમાં " નિર્યુક્તિ " આદિના આધારે, વિસ્તારથી મહાવીર-જીવન વર્ણવ્યું છે.

આવશ્યક-નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય પર હરિભદ્રસૂરિકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમંથી ટીકા છે. એમાં ભગવાનની જીવન-ઘટનાઓનું વર્ણન છે.

'કર્ણદેવ' રાજના સમયમાં વિ. સં. ૧૧૪૧ માં નેમિચન્દ્રસૂરિએ રચેલ મહાવીર-ચરિત્ર પ્રાકૃતમાં લગભગ ત્રણ હજાર શ્લોક પ્રમાણ છે; જે છપાયેલ છે.

વધારે વજનદાર જણાય. અને તેમના આધાર પર મહાવીર લગવાનની જીવન-દશા પર વિચાર કરવાનું રીતસર મળી શકે. ‘લગવતી’ સૂત્રના પંદરમા શતક જેવાં અધ્યયનો જોતાં પણ અનેકાનેક ઊંડા-પોંડા ઉત્પન્ન થઈ આવે. આચાર્ય હેમચન્દ્રની “રચના” તેમની પૂર્વે બનેલા ગ્રંથોના આધાર પર થયેલી છે. એટલે તેમના “પ્રણયન”-માં નિમૂર્ણતાનો કે સ્વતન્ત્ર કલ્પનાનો સંભવ પ્રાયઃ જણાતો નથી. હા, ‘કુમારપાળ’ રાજ-સમ્બન્ધી “ભવિષ્ય-કીર્ત્તન” માં તેમણે સ્વાતન્ત્ર્ય સૈન્ય હોય એમ જણાય છે. નિહાન, મહાવીર-જીવન સમજવું સાધારણ વર્ગને જેટલું સહેલું છે તેટલુંજ વિચારકોને અઘરું જણાય છે. એટલે કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, લગવાનનું ‘જીવન-ચરિત્ર’ એવું નિષ્પન્ન થવું જોઈએ કે જે સ્વાભાવિક અને ઉચ્ચભાવવાહી હોઈ, લગવાનના મહિમશાલી જીવનનું સુંદર ઘોતન કરવા સાથે જગતની આગળ વિશ્વ-કલ્યાણનો મહાન્ આદર્શ રજુ કરવામાં સમર્થ નિવડે.

ગુણચન્દ્ર મણિએ વિ. સં. ૧૧૩૯ માં રચેલું મહાવીર-ચરિત્ર પ્રાકૃતમાં લગભગ બાર-દહાક શ્લોક પ્રમાણ છે.

“ આસ્તિક-નાસ્તિકતા ”

“ વિશિષ્ટ અભ્યાસીઓ સમજી શકે છે તેમ કેટલાક શબ્દો લિન્ન લિન્ન વર્ગ તરફથી લિન્ન લિન્ન અર્થમાં યોજાયા છે. યુગ-સ્વભાવ બદલાતાં, મનોદશામાં ફરક પડતાં પણ આમ બને છે. ‘નાસ્તિક’ શબ્દની પણ યોજના લિન્ન લિન્ન રીતે થયેલી છે. હિન્દુઓએ જૈનોને ‘ નાસ્તિક ’ કહ્યા. શા માટે ? જૈનો વેદોમાં માનતા નથી; જૈનો ઇશ્વરને સૃષ્ટિકર્તા સ્વીકારતા નથી; આ હિસાબે હિન્દુઓએ જૈનોને ‘ નાસ્તિક ’ વિશેષણથી નવાબ્યા. જૈનોએ પણ તે વિશેષણ સહર્ષ સ્વીકાર્યું. તેમણે ઉન્નત મસ્તકે

ઉચ્ચાર્યું કે વેદો તત્ત્વદર્શક નથી, ઇશ્વર જગત્કર્તા નથી—એમ “નાસ્તિ” ના સિદ્ધાન્ત ઉપરથી ‘નાસ્તિક’ શબ્દ વ્યુત્પન્ન કરાતો હોય તો એવી નારિલકતા અમારા મસ્તકનું તેજસ્વી મણિ છે, અને એમાં અમારા શાસનનો વિજય છે. આવો જ એક રમુજ કિસ્સો આ કાળમાં પણ બનેલો. સુપ્રસિદ્ધ ધર્માચાર્ય શ્રીવિજયધર્મસૂરિજી મહારાજ જે વખતે કાશીમાં નવા આવેલા, તે વખતે શરૂ-આતમાં કેટલાક વિદ્વાન્ પ્રાદ્યણે તેમની સામે ઉદ્ધતાઈથી પેશ આવતા. એક વખતે મહારાજશ્રી વિદ્યાર્થીઓ સાથે ‘લીલપુર’ દર્શન કરવા જતા હતા, તે વખતે રસ્તામાં કેઈ બે વિદ્વાન્ પ્રાદ્યણે સામેથી આવી રહ્યા હતા. મહારાજશ્રીને પાસે આવતા જોઈ એ પંડિતોમાંથી એકે બીજાને કહ્યું—

“નાસ્તિકોડયં સમાગતઃ !”—‘આ નાસ્તિક આવ્યો !’

મહારાજશ્રીએ સાંભળ્યું. તેઓ પ્રસન્ન વદને વદ્યા—

“સાધુ પ્રોક્તં મહાભાગ ! અહં સત્ત્વસ્મિં નાસ્તિકઃ !”—“મહાનુભાવ ! ઠીક કહ્યું, હું ખરે-ખર નાસ્તિક છું !”

आ सांभली पेला पंडितोने आश्चर्य थयुं.
तेओओे पूछयुं—

“क्यों जी ! आप अपने ही मुख से अपने
को नास्तिक बतला रहे हैं ? ”

जवाबभां भडाराजश्रीओे कहुं—

“बेशक, मैं नास्तिकता का उपदेश करता हूँ,
इस लिए मैं अपने को नास्तिक बतलाए जाने पर
खिन्न नहीं होता ।”

पंडितोओे पूछयुं—“कैसे ? ”

भडाराजश्रीओे कहुं :

“देखिए ! मैं लोगों से कहता हूँ कि हिंसा
मत करो ! झूठ मत बोलो ! चोरी मत करो ! बद-
माशी मत करो ! क्रोध, लोभ, अभिमान को
हटाओ ! इस तरह मैं हिंसा आदि के नास्तित्व में
आत्मा का श्रेय मान कर औरों को भी इसी ना-
स्तित्व के मार्ग पर लाने का प्रयत्न करता हूँ ।”

पंडितो ओल्या—“इन बातों को तो हम
भी मानते हैं ” । त्यारे भडाराजश्रीओे कहुं—

“तो आप भी हमारी हो पंक्ति में आ गए !”

आ उपर पंडितो भुश थया अने विडाय बीभी

આજે અમે લલકારીને જૈન સમાજને કહી રહ્યા છીએ કે નવાં દેરાસરો, સંઘ-યાત્રાઓ, જમ-ણુવારો વગેરેના કરતાં વિજ્ઞાનશાળાઓ, વિદ્યાપીઠો, ગુરુકુલો, પ્રહ્લ્લયર્યાશ્રમો અને બલાધાયક સંસ્થાઓની વધારે સખ્ત જરૂર છે. જેવો મોહ જિનમન્દિરોનાં ઉત્તુંગ શિખરો પર લહરાતી ધજાઓ જોવાનો આપણને લાગ્યો છે, તેવો જ મોહ, વિદ્યામન્દિરોનાં ગગનચુમ્બી શિખરો પર જિનશાસનની પતાકાઓ ફરકતી જોવાનો આપણો અન્દર ઉત્પન્ન થવાની-કરવાની જરૂર છે. સમાજ સડી રહ્યો છે, કોમનો ઘાણુ વળવા ખેડો છે, નબળાઈ અને કાયરતાએ જૈનોને વેવલા વાણિયા બનાવી મૂક્યા છે અને અજ્ઞાન તથા બેવકૂફીલરેલા રિવાજોથી ધર્મની ધૂળધાણી થઈ રહી છે, તેવા વિષમ સમયમાં આંખો મીંચીને લીટે લીટે ચાલનારા સમાજને અમારે ગર્જના કરીને કહેવું પડે છે કે, તમારામાં સમયને ઓળખવાનો થોડો પણ બુદ્ધિ-શેષ રહ્યો હોય તો તમારી અન્દર છવાયલાં કાયરતાનાં બળાં ખંખેરી નાંખવા બેશલેર પ્રયત્ન ઉઠાઓ ! વિદ્યા, શિક્ષણ અને શક્તિનાં પ્રલાશાળી અને પવિત્ર આશ્રમો ઠેક ઠેકાણે સ્થાપન કરો ! અમારે યુવક-વર્ગને પણ ઉત્તેજિત કરવા સંભળાવવું પડે છે કે સમાજમાં લ્હાય લાગી હોય અને ધર્મની અધોગતિ થઈ રહી હોય તેવે વખતે તમને

એશઆરામ કેમ સૂએ ? તમારી ત્યાગ-ભાવના પર તો હેશ, સમાજ અને ધર્મનાં પુનર્વિધાન ઘડાયાં છે. તમે જો “ ગળીયા બળદ ” થઈ બેસી બાંધો તો તો ગજબ વળી બાય ! તમારી નબળાઈ પર તો સમાજ રસાતલમાં બાય ! અને એનો શરાપ તમારે માથે ઉતરે ! તમારી જીવાનીનો જોશ, તમારું ઉછળતું ખમીર, તમારી જ્ઞાન-શિક્ષા અને તમારું જીવન-સર્વસ્વ ધર્મની ખુઝાતી જ્યોતને પુનઃ પ્રજ્વલિત કરવામાં ખતમ થઈ જવું જોઈએ.

સમાજ-કલ્યાણને સાડે—શાસનના ઉદ્દ્યોતને સાડે આવો ઉપદેશ આપવામાં—આવી ઉત્તેજના ફેલાવવામાં જો નાસ્તિકતા ગળે વળગી જતી હોય તો તો અમારે એ “ નાસ્તિકતા ” ને અમારા ગળાનો હાર સમજવો રહ્યો. અને એ “ નાસ્તિકતા ” માંજ અમે સમાજનું ભલું ભાળી રહ્યા છીએ. એથી ઉલટી આસ્તિકતામાં જો અજ્ઞાન-અન્ધશ્રદ્ધા, નિર્માલ્યતા, દુરાગ્રહ અને નામદર્દી ભરેલાં હોય, તો એવી “ આસ્તિકતા ” દુનિયાને ભયંકર શરાપરૂપ ગણાય, સમાજનું નખોદ વાળે, ધર્મનો ડાટ વાળે. એવી “ આસ્તિકતા ” પર તો અંગારા વરસો ! એવી આસ્તિકતા ન જોઈએ, ન જોઈએ, અમને હર્ગિજ ન જોઈએ.

હિન્દમાં જ્યારે દાર્શનિક યુગનો જમાનો હતો, ત્યારે એક બીજા દર્શનના વિદ્વાનો એક-બીજા પર નાસ્તિકતાના આક્ષેપો કરતા. એકે કહ્યું : નાસ્તિકો વેદનિન્દકઃ, ત્યારે બીજે બોલ્યો : નાસ્તિકો બૌદ્ધનિન્દકઃ, ત્યારે ત્રીજાએ કહ્યું : નાસ્તિકઃ સારવ્યનિન્દકઃ, ચોથો બોલ્યો : નાસ્તિકો યોગ-નિન્દકઃ, આમ શબ્દાશબ્દ તુમુલ ચાલતું. વિશેષ-રોનું કહેવું એમ થતું કે, આમ બધા એક-બીજાને નાસ્તિક કહેવા લાગી જશે તો પછી સંસારમાં આસ્તિક કેણુ રહેશે ! ગમે તેમ હો, પણ એ દહાડા વહી ગયા. આજે તો એ આક્ષેપનું કંઈય વજન નથી. ઉલટું, એવા આક્ષેપ કરનારનું કેવળ મતિદૌર્બલ્ય સૂચવાઈ જાય છે. વિચાર-ભેદ સંસારમાં ક્યાં નથી ! કેવલજ્ઞાન-દર્શન વિષે કમવાદી, યુગપદ્ધવાદી અને એકત્વવાદી શ્રુતધરોમાંથી પણ, તેવી સૈદ્ધાન્તિક-આગમિક તત્ત્વચર્ચાને અંગે પણ કોઈ નાસ્તિક કે મિથ્યાદૃષ્ટિ ન ઠર્યો, તો ધર્મના આજના વ્યાવહારિક રીત-રિવાજોને દેશ-કાળ અનુસારે ગૌણ-મુખ્ય ભાવે યોજવામાં અને ઉચિત પરિવર્તન કરવામાં નાસ્તિકતાનું બાણ ફેંકવું એમાં ક્યાં ડહાપણુ સમાયલું છે એ સમજવું અમને મુશ્કેલ થઈ પડે છે. સંઘ-યાત્રા, સાહુમિવચ્છલ વગેરે સદા એકાન્ત આવશ્યક છે એમ તો હજાર આચાર્યો ભેગા થાય

તોય કહી શકે તેમ નથી. ત્યારે એ સર્વ એકાન્ત અનાવશ્યક છે એમ તો અમે કદી કહીએ જ નહિ. અમારો તત્સમ્બન્ધી નિષેધ જૈન શાસ્ત્રી મુજબ “કથંચિત્” છે, ‘સ્યાત્’ પદ્ધતી લાંછિત છે. સમગ્ર મુનિસમાજ-સમક્ષ અમને ઘોષણાપૂર્વક કહેવાની ફરજ પડે છે કે—

આજે દેશ-કાળ અનુસાર શાસનની મહાન્ પ્રભાવના પ્રદ્વચર્યાશ્રમે અને વિદ્યાલયો, ગુરૂકુલો અને વિદ્યાપીઠો ખોલીને પ્રદ્વચારી વિદ્યાર્થીગણોને સાંગો-પાંગ વિદ્યાદાન કરવામાં છે; વિજ્ઞાનશાળાઓ અને ઉદ્યોગમન્દિરો ખોલીને આર્થિક હીનતામાં સખડતા સામાજિક બન્ધુઓને ઉદ્ધારવામાં છે; પ્રાચીન શાસ્ત્ર-સમૂહ અને ગ્રંથરાશિને મૂળરૂપે તથા દુનિયાની મુખ્ય મુખ્ય ભાષાઓમાં પ્રકાશન કરી સંસારમાં જૈનસાહિત્ય અને જૈનતત્ત્વજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામાં છે. આ અને એવાં બીજાં અનેક એવડાં મહાન કાર્યો છે કે જેમાં કરોડોની સમ્પત્તિ જોઈએ. એક જૈન યુનિવર્સિટી પણ હજી સુધી જૈનો ખોલી શક્યા નથી, એજ એમની મનોદશાનું પ્રમાણ-પત્રક છે. દૃષ્ટિ-કોણમાં પરિવર્તન થયા વગર કયાંય સુધારા થયા છે કે ? ત્યારે આ સુધારાના ઉપદેશ સ્થિતિ-ચુસ્તોને અખરે એમાં નવાઈ જેવું શું ! છતાં તેમની

સાથે પ્રેમપૂર્વક મેળ રાખીનેજ કામ સાધવું રહ્યું. ઘર-ઘરમાં રીસાઈને એક બીજા જોડે અસહકાર કર્યે કયાં પાલવે! સાધારણ મતભેદોમાં બધા રીસાઈને અલગ અલગ બેસી બાથ તો શાસનની શી દશા થાય! કોઈ કોઈને “ નાસ્તિક ” શબ્દથી નવાજે, તોય સવળો અર્થ લઈએ. ખરી રીતે તો “ નાસ્તિક ” શબ્દનું ઉત્પત્તિ-સ્થાન ‘ નાસ્તિ ’ છે; અને ઉપર કહ્યું તેમ, પોતપોતાની મનોદશા અનુસાર જુદા જુદા અધ્યાહાર લગાવી ‘ નાસ્તિ ’ ઉપરથી ‘ નાસ્તિક ’ શબ્દ વ્યુત્પન્ન થતો આવ્યો છે. હું પહેલાં કહી ગયો તેમ, એક સમય એ હતો કે, * દૃહિન્દુઓ વેદપ્રામાણ્યવિષયક અથવા સૃષ્ટિકર્તા ઇશ્વર સંબંધી માન્યતાનો ‘ નાસ્તિ ’ સાથે અધ્યાહાર કરી જૈન વગેરેને ‘ નાસ્તિક ’ કહેતા. વિજયધર્મસૂરિજી મહારાજે વળી ‘ નાસ્તિક ’ શબ્દની સમય પુરતી રમૂલ થોજના કરી દેખાડી પંડિતોને છકક

---

* જુઓ ! ‘ ગુજરાતવિદ્યાપીઠ ’ તરફથી પ્રકાશિત “ પૂર્વરંગ ” નું ૧૭ મું પાનું—

“ જૈનો વેદને માનતા નથી, એટલાજ માટે તેમને અહીં નાસ્તિક કહેલા છે. આજે તો નાસ્તિક શબ્દ જુદા અર્થમાં વપરાય છે. જે ઇશ્વરને કે ધર્મને નથી માનતો તે નાસ્તિક એ આજનો અર્થ છે. જૈનદર્શનને નાસ્તિક કહેવામાં એ અર્થ નથી. ”

કરી દીધા. કોષકારે તથા વૈયાકરણોએ પુણ્ય-પાપ-પુનર્જન્મ સંબંધી માન્યતાનો 'નાસ્ત' સાથે અધ્યાહાર કરી વિશાળ અર્થમાં ' નાસ્તિક ' શબ્દ યોજ્યો. વાદિ દેવસૂરિજી મહારાજે ' પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોકાલંકાર ' ના છેલ્લા પરિચ્છેદમાં બતાવેલા વાદી-પ્રતિવાદીના બાર લેદો પૈકી જે એક લેદ કેવલજ્ઞાની અને વિજિગીષુના વાદ-સમ્બન્ધી છે, તે ઉપર દૃષ્ટિપાત કરતાં, કદાચિત્ વિજિગીષુ કેવલજ્ઞાનીને " નાસ્તિક " શબ્દથી સંબોધવા સાહસ કરે તો એ અસ્વાભાવિક ન ગણાય. પણ કેવલજ્ઞાનીનો અન્તેવાસી ભકત તો એનો સવળો અર્થ લઇ જવાબમાં સામે એમજ કહે કે—

‘ મુમુક્ષુનો પ્રયત્નજ મોહની નાસ્તિ કરવાનો છે. મોક્ષનો અર્થજ કર્માવરણોની નાસ્તિ કરવી એ છે. ધ્યાની, યોગી કે શ્રેણીવાહી આત્માનો પ્રયત્ન ખાસ કંઈ મેળવવા સાફ નથી હોતો. કેવલજ્ઞાન તો આત્માનું સ્વરૂપ હોઈ આત્મસ્થજ છે. તેને શું ઉત્પન્ન કરવાનું હોય ! સાધકને તો કર્માવરણોની નાસ્તિ કરવી છે. આમ નાસ્તિકમાં માનવા અને નાસ્તિકનું કર્મ કરવા ઉપરથી જો ' નાસ્તિક ' શબ્દ ઘટિત કરાતો હોય તો એ દ્વષણરૂપે યોજેલો શબ્દ ભૂષણરૂપે બની જાય છે. ’

આમ લિપ્ત લિપ્ત રૂપે નાસ્તિક શબ્દની યોજના સંભવિત છતાં, તેની શિષ્ટસમ્મત અને શાસ્ત્ર-સિદ્ધ વજનદાર વ્યાખ્યા કે^૧શકારાદિના મત મુજબ ઉપર જણાવી એ ગણાય. અર્થાત્ પુણ્ય-પાપ-પરલોકસમ્મન-ધી શ્રદ્ધાન વગરનો નાસ્તિક ગણાય. છતાં એટલેથી પણ નિવેડો આવવો મુશ્કેલ છે. પુણ્ય-પાપ અને આત્માની વ્યાખ્યાઓ પણ દાર્શનિકોએ લિપ્ત લિપ્ત રીતે કરી છે; એટલે આસ્તિક ગણાતા દર્શનકારો પણ એક બીજાની દૃષ્ટિએ નાસ્તિક ગણાવા લાગે. જૈન દૃષ્ટિએ આત્મા અને પુણ્ય-પાપમાં માનનારજ આસ્તિક, એમ માનીએ તો જૈનોમાં પણ પુણ્યના સાધન તરીકેની ક્રિયાઓમાં મતભેદ કયાં ઓછા છે ? એટલે એ ક્રિયાભેદ ધરાવનાર જૈનો પણ એક-બીજાની દૃષ્ટિએ નાસ્તિક ગણાવા લાગે. ત્યારે છેવટે, તપાગચ્છ-સમ્મત ક્રિયામાર્ગ અનુસરનારાજ આસ્તિક, અને બીજા બધા

૧ ‘ શ્રદ્ધાલુરાસ્તિકઃ શ્રાદ્ધો
નાસ્તિકસ્તદ્વિપર્યયે ’

“ નાસ્તિ પરલોકાદીતિ મતિરસ્ય નાસ્તિકઃ ” ।

(હૈમ-અભિધાનચિંતામણિ. ત્રીજો કાંડ ૧૫૪ મે
શ્લોક)

નાસ્તિક, એમ માનવાનું પ્રાપ્ત થાય. પણ તપાગચ્છ-
વાળાઓમાં પણ વિચારલેદો અને મતલેદો ક્યાં નથી ?
તેમાં એક લેદ ‘સાગર’ અને ‘વિજય’નો પણ ખૂબ બ-
ણીતો છે. ત્યારે હવે આસ્તિકતાનો કળશ કેના
ઉપર ઢળે !

આત્મા, પુણ્ય-પાપ અને પરલોકમાં માનનાર
શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક પણ પોતાના પુત્રને દીક્ષા લેતાં અટ-
કાવે છે; તેવો શ્રાવક પોતાની પત્નીને દીક્ષા લેતાં
વારે છે; આથી શું એ શ્રાવકને ‘નાસ્તિક’ ની ડિગ્રી
મળી બાય ખરી ? હર્જિજ નહિ. આસ્તિકભાવની
હયાતીમાં પણ મોહનીય-સંસ્કારના પરિણામે તેમ
બન્યા કરે છે. એ શ્રાવક સંયમને ઉચ્ચ તત્ત્વ અને
પરમ કલ્યાણસાધક અવશ્ય સમજે છે, છતાં તે
પોતાના પ્રિયજનોને યોગ્ય છતાં પણ સંયમ લેતાં
અટકાવે છે, એ કેવળ એની મોહવાસનાનું પ્રાબલ્ય
છે. અને એટલાજ માટે ગીતાર્થોએ ગાયું છે કે
“અહો ! મોહોઽતિવુજૈયઃ ।” સમ્રાટ ભરતે “સુ-
ન્દરી” ને દીક્ષા લેતાં અટકાવી એ શું એમની
નાસ્તિકતાનું પરિણામ હતું ? રાજા રામચન્દ્રજીને
જ્યારે હનુમાને દીક્ષા લીધાની બખર પડી, ત્યારે
તેમને મનમાં એમ થયું કે—

સંસારના વિષયવિલાસના આનંદનો ત્યાગ કરી
હનુમાને શા માટે કષ્ટરૂપ દીક્ષા લીધી !

સૌધર્મ-ઇન્દ્રને પણ રામચન્દ્રજીનો આ વિચાર જાણવામાં આવતાં આશ્ચર્ય થયું અને સલામાં કર્મની વિષમ ગતિ જણાવતાં તેઓ બોલ્યા કે, અહો ! મોહબળ કેવું છે કે ચરમ-શરીર રામચન્દ્ર પણ ધર્મને હસે છે અને ઉલટું વિષયસુખને પ્રશંસે છે ! ઇન્દ્રને જણાયું કે એમને ભવવૈરાગ્ય નહિ આવવામાં કારણબૂત પ્રગાઠ બ્રાતૃ-સ્નેહ છે.

જુઓ ! આ બાબતના આચાર્ય હેમચન્દ્રના શ્લોકો—

- “ હનુમન્તં પ્રવ્રજિતં જ્ઞાત્વા દધ્યૌ રઘૂદ્વજઃ ।
 દિત્વા ભોગસુખં કષ્ટાં દીક્ષાં કિમયમાદદે !” ॥
- “ તાં રામચિન્તામવધેર્જ્ઞાત્વા સૌધર્મ-વાસવઃ ।
 ઝઘ્ને મધ્યેસમમહો ! કર્મણાં વિષમા ગતિઃ ” ॥
- “ રામશ્ચરમદેહોઽપિ યદ્ ધર્મં હસતિ સ્વયમ્ ।
 સૌખ્યં વિષયસમ્ભૂતં પ્રત્યુતૈષ પ્રશંસતિ ” ॥
- “ અથવા જ્ઞાતમનયો રામ-લક્ષ્મણયોર્મિથઃ ।
 સ્નેહો ગાઢતરઃ કોઽપિ ભવાનિર્વેદ-કારણમ્” ॥
 (રામાયણ, સાતમું પર્વ, દશમો સર્ગ)

વાચકો વિચાર કરી લ્યે કે રામચન્દ્રજીની આવી

મનોદશા થવામાં “ સંયમો મોગચ્ચના ” ના અધ્યવસાયો સમાયલા ખરા કે નહિ ? અને એથી તેમને નાસ્તિક માનવા કે નહિ ? “ સંયમો મોગચ્ચના ” નાં ઉંડાં મૂળ સમજ્યા વગર વારે-વારે એ શબ્દોને વળગીને જેને તેને નાસ્તિક કહી નાંખવાનું સાહસ કરવું કેટલું લયાવહ છે એ રામચન્દ્રજી જેવાઓના દાખલાઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે. રામચન્દ્રજીનું જીવન કેવું મહાન ભદ્ર અને આસ્તિક્યસમ્પન્ન છે એ એમના જીવન-ચરિત્રના અભ્યાસીને વિદિત જ હોય. છતાં મોહનું વાદળ એવું વિષમ છે કે ત્યાગમાર્ગ તરફના પ્રયાણમાં અન્તરાય નાખીને પ્રાણીને વ્યાકુળ બનાવી મૂકે છે. ખરી વાત તો એ છે કે નાસ્તિક-આસ્તિકતાનું પૃથક્કરણ કરવા સાફ સહુથી પહેલાં દર્શનમોહ અને ચારિત્રમોહની વિલિન્નતા સમજવી જોઈએ. આસ્તિકતા કે નાસ્તિકતા એ દર્શનમોહને અંગે છે. અર્થાત્ આસ્તિકતાનું લક્ષણ તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાન હોઈ તે, દર્શનમોહના અપકર્ષ કે વિલય થવા ઉપર અવલંબિત છે, જ્યારે તે મોહનો મહાન ઉત્કર્ષ પ્રાણીને નાસ્તિક દશામાં લાવી મૂકે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મોહને કે પ્રેમને અંગે બહાલી વસ્તુનો કે વિષયવિલાસનો ત્યાગ ન કરી શકાય-ન કરાય,

પોતાના પ્રિયજનોને કે બીજાને સંયમ ન લેવા દેવાય, દીક્ષા લેતાં બીજાને અટકાવાય, એ છતાંય તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ આસ્તિક્ય સલામત રહે. ચારિત્ર-મોહના ભજવાતા ભાવો હર્શનમોહના વિલય-વિશેષથી પ્રગટેલ ^૧આસ્તિક્યમાં દબલગીરી કરી શકતા નથી. સૂક્ષ્મદૃષ્ટિએ આ બાબત સમજવા યોગ્ય છે. વીર-ભક્ત રાજા શ્રેણિકાદિના દાખલા પણ વિચારવા યોગ્ય છે. ‘દશાર્હો’ શ્રાવક હોઈ કરીને પણ દારૂ^૨ પીવાનું બંદ ન કરી શકે, શ્રીકૃષ્ણ મહાન્ સમ્યક્ત્વધારી છતાં જિન્દગીના છેડા સુધી સુરાપાન કરે, ‘શ્રેણિક’ પણ જિન્દગીની છેલ્લી ધડીઓમાં ‘ચેલણા’ ના કેશ-પાશમાંથી ટપકતી શરાબ પીએ એ એમની નાસ્તિકતા ગણાય શું ? હર્ગિજ નહિ. એ એમના ચારિત્રમોહના ઉદયનું વિષમ પરિણામ છે. ચારિત્ર-મોહનો ઉદામ ઉત્પાત ચેટકરાજ જેવા પરમાર્હત, શ્રાવકશિરોમણિને પણ સમરભૂમીના આંગણે ભયંકરમાં ભયંકર કલેઆમ ચલાવવા ઉતારે, છતાંય

૧ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ‘અનન્તાનુબન્ધી’ વિષેનું લેખકના ખ્યાલમાં છે એ વાચકે ધ્યાનમાં રાખવું.

૨ “ દશાર્હેન પરિત્યક્તં ચત્ પુરા શ્રાવકૈરપિ ।
તન્મયમનઃચચાત્મા x x x x ” ॥ ૭૦ ॥
(હૈમ મહાવીરચરિત્ર, દશમું પર્વ-પ્રારમ્ભ સર્ગ)

તેમની આસ્તિકતાના મહત્ત્વમાં ઉણપ ન આવે. ચારિત્રમોહની પ્રચંડ જ્વાળા મહાન્ આસ્તિક અને વ્રતધારીઓને પણ મહાહિંસા અને મહારંભની લીધણુ ખાઈમાં ધકેલી મૂકે, ત્યારે પણ નાસ્તિકતાનો ડાઘ તેમને ન લાગે. આ બધું શું ? આ બધા બ્રહ્મોદ્ધારમાં મનુષ્યની સાદી અકકલ ન ઉતરી શકે તોયે નાસ્તિકતાના વર્તમાન કેલાહલને નિસ્સાર સમજવા તે તૈયાર હોય, ત્યાં પછી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણમાં ઉતરવાની શી જરૂર !

પણ એ શે મટે !!

તત્ત્વનિર્ણયની ઇચ્છા કેને ન હોય ? મનુષ્યમાત્ર એને સાડ વિવિધ વિચાર-પ્રદેશોમાં વિચરણ કરી રહ્યો છે. પરંતુ એ સાંપડવો સહેલ નથી, ડુબકર અને મહાડુબકર છે. ચિન્તકો એને સાડ ઘણું ઘણું ચિન્તન કરી ગયા છે અને લખનારાઓ બહુ બહુ લખી ગયા છે. વાદીઓએ વાદ-ભૂમીના મહાન અખાડાઓમાં કુસ્તી કરવામાં અને તાકિડોએ તર્કના ધન-ધાર જંગલોની સફર કરવામાં કંઈ ખાંડી રાખી નથી. છતાં પણ જગતના યોગામમાં તત્ત્વનિર્ણયનો પ્રદીપ

ન પ્રગટયો તે નજ પ્રગટયો. માનવજાતિનાં જિજ્ઞાસુ માનસ સંશયો ન મટયાં તે નજ મટયાં. આ શું ?

ચર્ચાઓથી કે વાદ-કથાઓથી તત્ત્વનિર્ણયની ધારણા જો પાર પડી શકતી હોત, તો આટલા વખત સુધીમાં હુનિયાએ તત્ત્વનિર્ણય ક્યારનોય કરી લીધો હોત. શાસ્ત્રવ્યાસંગી મનુષ્ય પણ હજારોને સારૂ જ્ઞાન-શાળા ખોલી ખેસવા છતાં, અંતઃકરણથી શંકિત, ભ્રમિત યાવત્ નાસ્તિક સુદ્ધાં હોઈ શકે છે. માનવ-વ્યક્તિને પોતાના અંતઃકરણ પર તત્ત્વનિર્ણયની જ્યોત પ્રગટાવવામાં ચર્ચાઓ કે વાદ-કથાઓ ઉપયોગી થવાની હરિભદ્રાચાર્ય ચોખ્ખી ના પાડે છે. એ મહાન આચાર્ય તત્ત્વસિદ્ધિ, જે આસ્તિકતાનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ છે, તેનો માર્ગનિર્દેશ કરતાં એક માત્ર યોગ ઉપર ભાર મૂકી કહે છે કે—

“ एवं च तत्त्वसंमिद्धेर्योग एव निबन्धनम् ।

अतो यद् निश्चितैवेयं नान्यतस्त्वीदृशी क्वचित् ”॥

“ अतोऽत्रैव महान् यत्नस्तत्तत्तत्त्वप्रसिद्धये ।

प्रेक्षावता सदा कार्यो वाद-ग्रन्थास्त्वकारणम् ”॥

“ वादाश्च प्रतिवादाश्च वदन्तो निश्चितांस्तथा ।

तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति तिलपीलकवद् गतौ ” ॥

(યોગબિન્દુ ૬૪-૬૫-૬૭)

અર્થાત્—તત્ત્વસિદ્ધિ મેળવવાનું સાધન યોગજ છે. યોગથી તત્ત્વસિદ્ધિ નિશ્ચિત થાય છે તેવી ખીબથી થતી નથી. એ માટે એમાંજ (યોગમાંજ) તે તે તત્ત્વનો સ્કુટ પ્રતિભાસ મેળવવા સાડ પ્રેક્ષાવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એને માટે વાદના ગ્રંથો કારણ નથી. વાદ-પ્રતિવાદ નિશ્ચિત પ્રકારે કરતા મુમુક્ષુઓ પણ તત્ત્વસિદ્ધિ પામી શકતા નથી, જેવી રીતે ઘાંચીનો ખળદ.

આ ઉપરથી યોગની લાઇન વગરનાઓ તત્ત્વ-સિદ્ધિના લાભથી વિહીન હોઇ આસ્તિકતાની કઇ સ્થિતિપર હોય છે, એ પણ સ્પષ્ટ થઇ જાય છે. આસ્તિકતાની આ ઓછી ગહનતા !

પરન્તુ આનો કેઇ એવો અર્થ તો નજ કરે, કે ચર્ચાઓ કે વાદ-કથાઓ નકામી છે, અથવા સમાજને લાભકારી નથી. તાત્ત્વિક ચર્ચાઓ એક પછી એક નિકળ્યા કરે એ સમાજની બૌદ્ધિક તાંદુરસ્તી અને જ્ઞાનગોષ્ઠીપ્રિયતાનું પ્રમાણ ગણાય. જિજ્ઞાસુવૃત્તિ અને ઉદાર આશયથી આરંભાતી મર્યાદાપુરસ્સર જ્ઞાન-ચર્ચાઓ ખરેખર સમાજના જ્ઞાન-ધનને સમૃદ્ધ બનાવે છે, અને મનુષ્યની વિચાર-ભૂમીપર એનાથી બહુ પ્રકાશ પડી શકે છે. એમ છતાંય, તત્ત્વનિર્ણયની સ્પષ્ટ જ્યોત એ સાધનની સીમા બહાર છે, એમાં તો કહેવુંજ શું. અરતુ.

જિન-વચન સાંભળી તેના ઉપર રૂચિ ઉત્પન્ન થવા છતાં, અને ‘કર્મકાંડ’માં મશગૂલ રહેવા છતાં એ રૂચિના પાયા કેટલાકોના એવા ઢીલા હોય છે કે જેને સલામત રાખવા સાફ ગ્રન્થકારોને અન્ય દર્શનીનો પરિચય કરવાનું નિષેધવું પડ્યું છે. આવી મનોરૂચિ કેટલે દરજ્જે આસ્તિકચક્ષુષ્ણ ગણાય એ સુઝ વિચારકને સમજવું હુકર નથી, અને એ પણ સમજવું તેમને હુકર નથી કે, પોસહ-પડિછ-મણાં વગેરે કરવા ઉપરથી આસ્તિકતા અને એ ન કરવા ઉપરથી નાસ્તિકતા સમજી લેનારી મનોદશા કેટલી પામર છે. “કર્મકાંડ”નાં આચરણ પાછળ હડહડતી દાંલિકતા પણ કવચિત્ હોઈ શકે છે એ કોની જાણ બહાર છે વાડ ! ત્યારે આસ્તિક-નાસ્તિકતાનું માપ બહારના દેખાવ ઉપરથી શી રીતે નિકળી શકે ? આસ્તિક-નાસ્તિકતા એ હૃદયનો વિષય છે એ સુઝ બુદ્ધિની જાણ બહાર નજ હોય. ત્યારે એનું માપ બાહ્ય આચરણ ઉપરથી આંકવામાં કેટલી બધી ઉતાવળ થાય છે એ હાહ્યા પુરેષો નહિ સમજતા હશે કે ? કદી દેરાસર નહિ જનાર માણસ પણ નાસ્તિક ન કહી શકાય. એવાનું પણ અન્તઃકરણ આત્મવિશ્વાસ કે ઇશ્વર-શ્રદ્ધાથી વિભૂષિત હોઈ શકે. “ક્રિયાકાંડ”માં ઉદ્યમવન્ત રહેનારા કેટલાક એવા પણ એવામાં આવે છે કે જેમનું નૈતિક ચારિત્ર યંદુ કલુષિત હોય

છે, જ્યારે દેરાસર સુદ્ધાં નહિ જનારા પણ કેટલાક એવા હોય છે કે જેમનું વર્તન પ્રામાણિક અને સદાચારી હોય છે. કેટલાકે એવા સંસ્કારમાં ઉછરેલા જોઈએ છીએ કે જેઓ મૂર્તિપૂજનના સાધનને બહુ ઉપયોગી ન સમજી, પ્રમાણ કે સુસ્તીના યોગે પણ દેરાસર ન જવા છતાં પણ નૈતિક આચરણમાં મર્યાદાશાલી હોય છે, જ્યારે કેટલાકે પોષધ-પ્રતિક્રમણ આદિ ક્રિયાઓમાં ચુસ્ત * હોવા છતાં, વર્તનમાં અપ્રામાણિક, હાંલિક, દગાબાજ અને દુઃશીલ હોય છે. આ ઉપરથી શું સાર નિકળે છે ? નાસ્તિક-આસ્તિકતાનું કંઈ એંધાણ ? અન્યની મનોવૃત્તિ કંઈ પ્રત્યક્ષ છે કે ? બીજાનું આન્તર જીવન સ્પષ્ટ છે કે ? નહિજ, ત્યારે અન્ય અન્તઃકરણને નાસ્તિક ઠરાવવાનું સાહસ દુઃસાહસ નહિ કે ? હા, આત્મા-પરમાત્માનો અપલાપ કરવા ઉપરથી નાસ્તિક સમજી શકાય.

---

* આથી કંઈ ક્રિયાકાંડની નિરૂપયોગિતા સાબિત ન થાય. ક્રિયાકાંડ કરનારાઓ પૈકી કેટલાક એનો શુભ રસ પોતાના જીવનમાં ઉતારી કલ્યાણ કરી જાય છે, જ્યારે કેટલાક, હતા એવા કોરાને કોરા રહી જાય છે. કોઈ, શેલડીમાંથી રસ ન મેળવી શકે એમાં શેલડીનો શો વાંક !

વસ્તુતઃ આત્મ-શ્રદ્ધાન એજ એક આસ્તિકતાનું લક્ષણ છે, જ્યારે અનાત્મવાદ નાસ્તિકવાદ ગણાયો છે. એટલે આત્મવાદી દર્શન-યોગ, નૈયાયિક, સાંખ્ય વગેરે-એક ચાર્વાક સિવાય-આસ્તિક ગણાય. એ દર્શનોને જૈનોએ પણ નાસ્તિક નથી કહ્યાં, બલકે +આસ્તિક કહ્યાં છે. જૈન મૂળ સૂત્રોમાં ‘નાસ્તિક’ વિશેષણનો ઉપયોગ થયો નથી. અહિં-વચનના અપલાપીને સાડ જૈન-પરમ્પરાનો શબ્દ “નિન્દવ”, “ઉત્સૂત્રલાપી” કે “મિથ્યાદષ્ટિ” છે, “નાસ્તિક” નથી. વસ્તુતઃ ‘નાસ્તિક’ શબ્દનું મૂળ ઉદ્ભવ-સ્થાન વૈદિક સંસ્કૃતિ છે. એમ છતાં એ શબ્દ જૈન-જૈનેતરસાધારણ સમગ્ર હિન્દુ-સંસારના શબ્દકોષમાં હાખલ થઈ ગયો છે. પરંતુ મજહબી ઝઘડાખોરો એ શબ્દને એની મૂળ “રૂઢિ” ના સ્થાનેથી ખસેડી મરજી મુજબ અનિયમિત પણે સંકુચિત અર્થમાં વાપરતા આવ્યા છે, એજ દુઃખની વાત છે.

આત્મવાદીઓમાં પણ માથા એટલા મત હતા અને છે. જૈનોમાં પણ, બીજાઓની વાત કયાં કરીએ, એક તપાગચ્છીયોની અન્દર અન્દરજ પુષ્કળ મત-લેહો પર પાનીયાનાં પાનીયાં લખાયાં પડ્યાં છે.

+ જુઓ ! હારિભદ્ર ષડ્દર્શનસમુચ્ચયનો ૭૭ અને ૭૮ મો શ્લોક.

‘ધર્મસાગરજી’ અને તેમની સામેની પાટી
 “ વિજયજી ” ઓના શાસ્ત્રીય વિચારભેદો પાછળ તે
 સામસામા મુનિ-હોવામાં અને તેમના અનુયાયી વર્ગો
 વચ્ચે કલહ-કોલાહલો જે લયાનક રૂપ પકડ્યું હતું
 તે આજે પણ ઇતિહાસદ્વારા દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે. છતાં
 કોઈએ કોઈને ‘ નાસ્તિક ’ કહેવાની તસ્દી ઉઠાવી
 નહોતી. અને કદાચ કોઈ મતાવેશમાં આવી કોઈની
 સામે તેવો અનુચિત વ્યવહાર કરી નાંખે યા પ્રચ-
 લિત જૈન ફિરકાઓને કોઈ ‘ નાસ્તિક ’ કહી દે તો
 તે સ્પષ્ટ ખાલ-ચાપલજ ગણાય. કેમકે ‘ નાસ્તિક ’
 શબ્દ એક માત્ર અનાત્મવાદીનો વાચક છે; અને ચા-
 વાંકને માટે રૂઢ છે. એ ચાર્વાક મજહબનું^૧ નામા-
 ન્તર થઈ ગયું છે. જૈન મૂળ આગમોમાં “નાસ્તિક”
^૨શબ્દનો પ્રયોગ દીઠો નથી. જૈન દૃષ્ટિએ એની પ્રાચી-

૧ જુઓ, અભિધાનચિન્તામણિ (હૈમકોશ) ના મત્સ-
 કાંડના ૫૨૬ માં શ્લોકના ચરમ ચરણથી શરૂ થતાં
 ચાર્વાકનાં નામો—

‘વાર્હેસ્પત્યસ્તુ નાસ્તિકઃ । ચાર્વાકો લૌકાયતિકચ્ચા’

૨ રાયપ્પસેણીય સૂત્રમાં (આગમોદયસમિતિવાળાના
 ૧૧૪ મે પાને) પ્રદેશી રાજા, જે આત્માને માનતો
 નહોતો અને વાસ્તવમાં નાસ્તિક હતો, તેને સાં-
 સૂત્રકારે જે અધમ વિશેષણોની ઝડી લગાવી છે, તેમાં

નતા ભદ્રબાહુ સુધી^૧ જણાય છે.

“ નાસ્તિક ” ને પૂર્ણ સ્થાન હોવા છતાં તે શબ્દનો પ્રયોગ ક્યાંય થયો નથી.

૧ જુઓ ! દશવૈકલિક સૂત્રની નિર્ધુક્તિની ૭૬ મી ગાથા—

“ઉચ્ચલમ્મમ્મિ મિગાવહ, નાહિયવાઈ ત્રિ ષ્વ વત્તઠ્ઠ્ઠો ॥
નત્થિ સિ કુવિન્નાણં આયાઽભાવે સહ અજુત્તં ” ॥

આમાં પ્રસ્તુત વિષયને લગતી ખીના એ છે કે, નાહિયવાઈને (નાસ્તિકવાદીને) અર્થાત્ ચાર્વાકને એમ કહેવું કે, ‘જીવ નથી’ એવું કુશાન જે આત્મા ન હોય તો થવું ન ધટે.

આ ગાથામાં ‘નાહિયવાઈ’ એ નાસ્તિકવાદીનું પ્રાકૃત રૂપ છે. પ્રાકૃતમાં નાસ્તિકનું ‘નાહિય’ થાય છે. આવશ્યક મલયગિરીય ટીકામાં (આગમોદયસમિતિવાણીના ૨૧૮ મે પાને) ભગવાન ઋષભદેવ સાથેના શ્રેયાંસના આઠ ભવોનું વર્ણન આપતાં ‘વસુદેવહિંડી’નો પાઠ મૂક્યો છે, જેમાં ‘મહાખલ’ના એક મિત્રને ‘નાહિયવાઈ’ (નાસ્તિકવાદી) ખતાવ્યો છે, જે આત્મા-પરમાત્મા કંઈ માનતો નથી. સમરાષ્ટ્રચ-કહામાં ત્રીજા ભવના પ્રકરણમાં બ્રહ્મદત્ત-પરિચારક ‘પિંગકેસ’ ને, જે આત્મા-પરમાત્માનો અપલાપી છે તેને હરિભદ્રાચાર્યે ‘નાહિયવાઈ’ (નાસ્તિકવાદી) લખ્યો છે. સુરસુંદરીચરિત્રમાં નવમા પરિચ્છેદમાં ૨૦ મા કાવ્યની અંદર ‘કપિલ’ને, જે જીવ,

ખેદની વાત એ છે કે, વસ્તુસ્થિતિ સમજવા છતાં, કેટલીક વખત આંખ આઠા કાન કરી, મત-ખેદના આઠા નીચે પોતાની સંકુચિત અને કિલ્લે વૃત્તિને પોષવાના આવેશમાં પણ આડનું ચોડ ચિતરવાનું બની જાય છે. તેમાંય સાધુધર્મના પોશાકની અન્દર આવી મનોદશા કામ કરી રહી હોય એ વધારે પરિતાપની વાત ગણાય.

હવે જો ‘અમર’ના કથન^૧ મુજબ નાસ્તિકતાનો અર્થ ‘ મિથ્યાદૃષ્ટિ ’ સમજીએ, તો એ મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ સ્પષ્ટ કરવાનું બાકી રહે છે. આત્મપરમાત્મવિષયક-અપલાપ રૂપ મિથ્યાદૃષ્ટિ જો ‘ નાસ્તિકતા ’થી અપેક્ષિત હોય તો હેમચન્દ્રાચાર્ય વગેરે પણ અનાત્મવાદીને નાસ્તિક બતાવતા હોઈ, અમર સાથે

સર્વજ્ઞ અને નિર્વાણમાં માનતો નથી, ‘નાહિયવાઈ’ (નાસ્તિકવાદી) જણાવ્યો છે.

નાસ્તિકવાદનું પ્રાકૃત રૂપ જેમ ‘ નાહિયવાય ’ થાય છે, તેમ ‘ નતિયવાય ’ પણ થાય છે. જેવી રીતે ઉપદેશપદની ૧૩૨ મી ગાથાની ટીકામાં મુનિચન્દ્રસૂરિજીએ એક પરિવ્રાજિકાના ધર્મને, જે આત્મા-ઇશ્વરનો નિષેધક છે, ‘ નતિયવાય ’ (નાસ્તિકવાદ) બતાવ્યો છે.

૧ “ પ્રિથ્યાદૃષ્ટિર્નાસ્તિકતા ” । અમરકોશ, ૧૫૮ મો શ્લોક.

તેમની એકવાક્યતા સિદ્ધ થાય છે. નાસ્તિકનો 'શ્રદ્ધા વગરનો' એવો સામાન્ય અર્થ જો કરીએ તો એ શબ્દ એટલો સાદો બની જાય કે તેના ઉપયોગની વિશિષ્ટતા ન રહે. તેનો ઉપયોગ જ્યાં ત્યાં મામૂલી બની જાય. કંઈ નજીવી સાધારણ વાતમાં પણ જુદા જુદા બંધાતાં એક-બીજાને 'નાસ્તિક' કહેવાનું સાધારણ બની જાય. અગર અમરોક્ત 'મિથ્યાદૃષ્ટિ'નો અર્થ કોઈ ગમે તે સાધારણ બાબતમાં પણ સંશયિત, ભ્રમિત કે અજ્ઞાનવૃત્તિ કરીએ તો એવી નાસ્તિકતાનો અંત બારમે ગુણસ્થાનેજ આવે. અને કેવલજ્ઞાની સિવાય સમગ્ર વિશ્વ પર નાસ્તિકતાનો ડંકો ગડગડે ! આવો સંકુચિત અર્થ તો કોઈ પણ ન કરે. ત્યારે 'સંયમો ભોગવંચના' જેવા ઉદ્દગારોને ખોટી રીતે આગળ ધરી દુનિયાભરને 'નાસ્તિક' કહી નાખવાની બાલચેષ્ટા ઓછી દયાપાત્ર ગણાય ! બ્રહ્મચર્યાદિ-આશ્રમ-વ્યવસ્થા પ્રબોધનાર હિંદુ સંસ્કૃતિ ઉપર " સંયમો ભોગવંચના " ની લાવના પ્રરૂપ્યાનો આરોપ મૂકી અખિલ હિંદુ-જગતને 'નાસ્તિક' કહી નાંખવું એ ઓછો મતિમોહ ગણાય ! દીક્ષા સામે નહિ, પણ દીક્ષાની આધુનિક નિંદ પદ્ધતિ સામે બળવો ઉઠાવનાર અને શાસન-હિતના ઉદ્દેશે, સમયાનુસાર દીક્ષાપદ્ધતિની પરિશુદ્ધ

સ્થિતિ પ્રબોધનાર તેમજ સામાજિક સડાઓને દફ-
નાવી દેવાનું તથા સમય-ધર્મ મુજબ વિદ્યા-શિક્ષણ
અને બલાધાયક સંસ્થાઓ પાછળ મુખ્યપણે ધનવ્યય
કરવાનું પ્રરૂપનાર જૈન સંસ્કૃતિના પૂજારીઓમાં
પણ “ સંયમો લોગવંચના ” ના અધ્યવસાય કદપી
લઈ, તેમની સામે અનાત્મવાદી-રૂઢ ‘ નાસ્તિક ’
નો આક્ષેપ કરવો અરણ્યપ્રલાપ જેવું નથી? શું ?

જરા ધ્યાન આપવા જેવું છે કે સમયની પરિ-
સ્થિતિ આજે કટ્ટર મતવાદીઓને પણ ‘ એક ’ થઈ શક્તિ-
સંગઠન કરવાનું સુણાવી રહી છે. સંસારી જીવનધારીઓ
પણ રાષ્ટ્રના ભક્ષા અર્થે પોતાના મતાભિનિવેશ
અને આગ્રહ મેલી દઈ, પોતાનું નમતું મૂકી એક-
બીજા સાથે ઐક્ય સાધવાનો પ્રયાસ સેવી રહ્યા છે.
અન્ય ધર્મોના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ આચાર્યો પણ પોતાના
બુદ્ધિપ્રદેશને વિશાલ બનાવી ધર્મનો વિકાસ સાધવા,
પોતાના સમાજને આગળ ધપાવવા બહાર મેદાનમાં
ઝૂકી પડ્યા છે, ત્યારે જૈન કોમના આજના ધર્મગુ-
રુઓ કઈ સ્થિતિ પર છે ! તેઓ આજે ક્યાં ઉઘે છે !
સમય-ધર્મનું કંઈ તેમને ભાન ! ‘ ક્ષમાશ્રમણ ’
ગણાતા તેઓને આજે અન્દર અન્દર લડતાં શરમ
પણ નથી આવતી ! શાસનને લજવનારા ઝઘડાખોરો
સમાજમાં ઝઘડાની હોળી સળગાવીને શાસનને ક્યાં
પટકવા માંગે છે ! શાસનસૂત્રધાર ગણાતા સાધુઓજ

શાસનવિધાતક પ્રવૃત્તિ વધાર્યે જાય એ ઓછું દિલ-
 ગીરી ભયું છે ! આ યુગમાં શાસન-સેવાની કેવી
 સરસ તક મળી છે એ એમને કયાં જોવું છે ! ખરે-
 ખર, જો સંયુક્તબળથી રચનાત્મક કાર્ય ઉઠાવાય
 તો આ યુગ શાસનનો પ્રચાર કરવા માટે મહાન અનુ-
 કૂળ છે. પણ અંદરના વિખવાદ અને વૈર-વિરોધ
 એ કરવા દે કેમ ? આ બધાં તોફાન એક માત્ર
 મનની કડવાશનાંજ છે. અને એ મન પણ કોનું ?
 “ નિર્ઋંથોનું ” ! – “ શ્રમણોનું ” ! – “ મુનિ-
 ઓનું ” ! અજબ ! એ કડવાશ મટે તો ગાડું
 હમણાંજ ચિલા પર આવી જાય ! પણ એ
 શે મટે !!

લીલવાણી--સુકવાણી વિષે.

અહિંસાનો અભ્યાસી દયાની નહાની-સૂની વાતને પણ બનતાં લગી જતી ન કરે. તેના મનો-મન્દિરની અન્દર અહિંસાની ભાવનાનો ઉપયોગ સદા બગડેક હોઈ, સામાન્ય અને મામૂલી આચરણમાં પણ-ખાવા-પીવાની બાબતમાં પણ તેનું પ્રવર્તન દયાદૃષ્ટિ-પૂત જ હોય.

કન્દમૂળ કે લીલોતરીના ત્યાગ વિષેનો ઉપદેશ જૈનોમાં સામાન્ય રીતે ઠીક પરિણમ્યો ગણાય. વાત માત્ર એટલીજ વિચારવાની હોય કે, પ્રવૃત્તિમાત્રમાં વિવેકના અધ્યક્ષપણની બહુ જરૂર છે. વિવેકની

ગેરહાજરીમાં ઘણી વખત ધર્મ્ય ગણાતું કાર્ય પણ વિપર્યસ્ત દશાને પામી જાય છે. ઉદાહરણાર્થ, પ્રભુ-લકિતમાં દીપ-ધૂપ-પુષ્પાદિ ઉપચારોને અંગે જે વિવેકની ખામી હોય તો તે લકિતરૂપ ગણાતું કાર્ય પણ કર્મબન્ધનરૂપ થઈ પડે. પ્રભુ-સમક્ષ ખુદલા રાખેલા દીવા જીવહિંસાના માર્ગે કર્મબન્ધનનાં કારણ થાય. ગેરરીતે કૂલોના ઢગ કરવામાં અને સોય ઘોંચીને કૂલોની માળા બનાવવામાં પ્રભુલકિત થવાને બદલે પ્રભુલકિતનું ભંજન થાય. પ્રભુપૂજામાં પણ જેમ જયણાનો ઉપયોગ રાખવાનું ખાસ ફરમાન છે, તેમ દરેક કાર્યમાં વિવેકવિભૂષિત ઉપયોગ રાખવાની જરૂર છે, અને એમાંજ કલ્યાણલાભ સમાયલો છે.

વિચાર કરતાં જણાય છે કે લીલોતરીના ત્યાગમાં જે ઉદ્દેશો રહેલા છે: એક અહિંસા-રસને પોષવાનો અને બીજો રસેન્દ્રિય પર કાબૂ મેળવવાનો. આ ઉદ્દેશો આત્મકલ્યાણની સડકે પહોંચવામાં સાધનભૂત છે. પરંતુ જ્યારે લીલોતરીને સુકવીને ભરી રાખવામાં આવે છે ત્યારે એ ઉદ્દેશો પર પડદો પડી જાય છે. તિથિએ કે વગર તિથિએ લીલોતરી ખરીદી લાવી, તેના કકડા કરી સુકવણી કરાય અને પછી તિથિએ લીલોતરીને બદલે તેને આરોગીને દયાધર્મ-

ના પુણ્યલાલ તરફ હાથ પસારવામાં આવે તો એ ચોખ્ખું લોળપણ નહિ તો બીજું શું ગણાય ?

ગૃહસ્થીના ઘરમાં મહેમાન-પરોણા ખાતર કે પોતાને સાડ જોમ બીજા અનેક ચીજો વસાવવાની જરૂર પડે છે, તેમ સુકવણી પણ રાખવી પડે તો એ સમજી શકાય તેવી બીના છે. પણ સવાલ માત્ર એટલોજ છે કે એમ કરીને લીલોતરીને બદલે તેને વાપરવામાં કંઈ પુણ્યલાલને અવકાશ છે કે કેમ ?

સુકવણી બનાવી તિથિએ ખાનાર પોતાની અન્તર દેશને તપાસે તો તેને જણાયા વગર ન રહે કે લીલોતરીનો રસ તેને એટલો દાઢે વળગેલો છે કે 'તિથિએ પણ તે રસને અમુક ફેરફાર સાથે આરોગ્ય-વામાં તેનું મન લોભાયલું રહે છે. આ જ રસવૃત્તિનું એ પરિણામ છે કે તે ભવિષ્યને માટે એકી સાથે મણુ-અધમણુ કે એથી વધતી-ઓછી લીલોતરી સુકવી નાંખી સુકવણી બનાવે છે. આમ સુકવણી કરવામાં દયાપરિણામ કે રસવૃત્તિનિશ્ચલ કયાં સમાયો છે એ કોઈ બતાવી શકે તેમ છે વાર ?

તિથિએ લીલોતરી લાવે, સમારે, સુકવે એમાં તો કોઈને ઠહેવાપણું ન રહે, અને એક માત્ર (લીલોતરી) ખાવામાં જ દોષ-દષ્ટિ ઝબકી ઉઠે એ કેવું નવાઈ જેવું ? આ એક રૂઢ પડી ગયેલા સંસ્કારજ

તો ! પણ મારી નમ્ર જુદિ તો એમ કહે છે કે, લીલો-
તરીને સમારી, સુકવી, ભરી રાખીને જીવ-જન્તુઓનું
' અધિકરણ-શસ્ત્ર ' બનાવનાર, તેમજ તેની પાછળ
મોહ-મૂર્છાને પોષનાર અને પછી તિથિએ લીલો-
તરીને બદલે તેનો ઉપયોગ કરવામાં ઔચિત્ય માન-
નારના કરતાં તિથિએ અપપુરતી તાજી લીલોતરી
લાવીને ઉપયોગ કરનાર ઓછો દોષી છે.

વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જોઈ શકાય છે કે એક
લીલોતરી-લક્ષક રોજ પાશેર લીલોતરી બજારમાંથી
લાવી આરોગે છે, અને ખીજો, જે સુકવણી-
પ્રિય છે, તેને પણ રોજ તેટલીજ (પાશેર)
સુકવણીની દરકાર પડે છે. હવે, આ રીતે એક મહી-
નામાં એ બન્નેમાં લીલોતરીનો વધારે વિરાધક કોણ
મિદ્ધ થાય ? લીલોતરીલક્ષકથી મહીનામાં જા શેરની
વિરાધના થશે, જ્યારે સુકવણી-લક્ષકથી તેથી પ્રાચે
ત્રણ-ચાર ગણી લીલોતરીની વિરાધના થશે ત્યારે
તેના મોઢામાં જા શેર પડશે. કેમ, નહિ વાર ! ત્યારે
વધુ વિરાધક કોણ ? સુકવણી-લક્ષકજ કે !

સમાજની મનોદશા તો આજે એવી બની ગયેલી
જેવાય છે કે, વેપાર-ધન્ધામાં હડહડતાં જૂઠાણાં
હાંકનાર તરફ પ્રાચે એટલી ધૂણા નહિ છુટે, જેટલી
કે તિથિએ લીલોતરી કે બટાટા-ડુંગળી ખાનાર

તરફ છુટશે. ધર્મગુરૂઓની નજર પણ ઘણે ભાગે
લીલોતરી કે કન્દમૂળ છોડાવવા તરફ પહેલી જાય
છે. જેટલી કાળજી લોકોને કન્દમૂળ છોડાવવા તરફ
તેઓ ધરાવે છે તેટલી જો સત્ય-સદાચારના પ્રચાર
ભણી ધરાવવા માંડે તો જન-સમાજ પર તેમનો કેવો
મ્હોટો ઉપકાર ઉતરે !

મારી સમજણ પ્રમાણે, કન્દમૂળ ખાનાર માણસ
પણ જો પ્રમાણિક અને સદાચારી છે તો તેનું સ્થાન
તે માણસથી ઘણું ઉંચું છે કે જે એક ખાણુ કન્દ-
મૂળનો ત્યાગ કરવા છતાં ખીજી ખાણુ અપ્રમાણિક
અને જૂઠા વ્યવહાર ચલાવવામાં રચ્યો-પરચ્યો રહે છે.

મ્હારા આ ઉદ્દગારો પરથી વાંચનાર કોઈ એમ
ન સમજી લ્યે કે, લીલોતરી કે કન્દમૂળ તરફ હું
નમતું કે ઢીલું મુકી રહ્યો છું. નહિ, એ વસ્તુઓમાં
અવશ્ય દોષ જોઈ છે, અને તેના ત્યાગની ભલામણ
કરનારાઓમાંનો છું. માત્ર મ્હારા મન્તવ્યની વિશિ-
ષ્ટતા એટલી જ છે કે:—તેના (લીલોતરી-કન્દમૂ-
ળના) ત્યાગનો પ્રકાશ સત્ય-સદાચારના સૂર્ય સરખા
પ્રકાશ આગળ ખદોત સરખો છે.

ઓધો.

ધર્મની પરાકાષ્ઠા સંપૂર્ણ ત્યાગમાં આવે છે. ધર્મ અમુક હદ સુધી સંસારી કે લોગી જીવનનો સહચારી હોય છે. ગૃહસ્થ-જીવનમાં લોગ અને ધર્મ બન્નેનો સહચાર છે. લોગના સમયમાં લોગાકાર પરિણામ હોય છે અને ધર્મના સમયમાં ધર્માકાર પરિણામ હોય છે. આમ ગૃહસ્થનું જીવન, લોગી જીવન અને ધાર્મિક જીવન એમ ઉભયાત્મક હોઈને પણ પોતાના પ્રવાસને આગળ ધપાવવામાં સફળ બને છે.

ધર્મનો સહચાર કેવળ સાધુઓને જ હોય અને ગૃહસ્થના લોગી જીવન સાથે ધર્મને દેવા દેવા ન હોય

એમ ભાખવું એ સરાસર મૂર્ખતાભર્યું છે. એવું ભાખવામાં ખરેખર ગૃહસ્થ-ધર્મની વિરાધના કરવાનું ભયંકર પાપ છે.

જે ધર્મનો મિનિંગ ‘ ધારક ’ કે ‘ ઉદ્ધારક ’ થાય છે, તે ધર્મની રોશની ગૃહસ્થ-જીવનધારીના એકરા ઉપર પણ ચમકી ઉઠે છે. સંસારવર્તી ગૃહસ્થ પણ પોતાની કર્તવ્યશીલતાના પ્રતાપે ‘ ધર્માત્મા ’ ના તેજસ્વી પદ પર આફટ થઈ, પોતાની પ્રભાવશાળી જીવન-પ્રભાથી જગતને આલોકિત કરી મૂકે છે.

ન્યાયપુરસ્સર ધનોપાર્જન, પત્નીવ્રત (સ્ત્રીને અંગે પતિવ્રત), ઇશ્વર-પ્રશ્નિધાન, દાન, તપ, પરોપકાર, નમ્રતા, નિર્દોષતા, સદ્ભાવના અને વાગ્ગુણિત એ દશવિધ ધર્મને ગૃહસ્થ જીવન સાથે મહાન સહચાર છે. એ ધર્મરૂપી ‘ સચ્ચિદાઈટિ ’ જેમના જીવન-માર્ગપર અજવાળું નાંખી રહી છે એવા ગૃહસ્થો પણ મહાત્માના પદ પર આસીન હોઈ, વંદનીય, સ્તવનીય હોય છે. સુતરાં, ગૃહસ્થક્ષેત્ર પણ ધર્મક્ષેત્ર છે.

ત્યાગ-માર્ગ કેવળ ઓઘામાં જ છે અને ઓઘા વગર આત્મ-વિકાસનો માર્ગ કોઈ પણ રીતે નજ સાંપડે, એમ જો કોઈ કહેતા હોય તો એ તેઓની ગેર-સમજ છે. ઓઘા વગર પણ અનેકાનેક આત્મજીવન જીવ્યા છે અને આત્મ-વિકાસની પૂર્ણ દશાએ પહોંચ્યા

છે, જ્યારે એથી વિપરીત, ઓધાની વિદ્યમાન દશામાં પણ કેટલાક ઘોર દુર્ગતિના ભાજન થયા છે. ગુણુસ્થાનોનો વિકાસ ઓધા સાથેજ બંધાયેલો છે એમ કંઈ નથી. ઓધાધારક પણ પહેલા ગુણુસ્થાનકમાં ફરતો હોય અને માથે પાઘડી, ટોપી કે ફાળીયું ચઢાવેલ પણ આત્મ-શ્રેણીના મનોહર નંદન-વનમાં રમણુ કરી રહ્યો હોય એમ શું નથી બનતું કે? માથા ઉપરની પાઘડી જેને 'ગૃહસ્થ' બતાવી રહી હોય તેજ અંદરબાને શ્રમણુ પણ હોઈ શકે. અને એથી ઉલટું, ઓધાથી સૂચવાતો મુનિ અંદરબાનેથી ગૃહસ્થ કરતાં પણ નપાવટ પ્રાણી હોઈ શકે.

ગમે તે રીતે કેવળ ઓધામાંજ કલ્યાણુ સમાયાની રાડ પાડવા કરતાં, ચારિત્રમાંજ કલ્યાણુ-સાધન રહ્યાનું ઉપદેશવું વધુ ડહાપણુભરેલું છે. ઓધો ગ્રહણુ કરવાની સ્વાર્થપોષક વાત તરફ આંખમીચામણું થવા સંભવ છે, પણ ચારિત્રસંપન્ન થવાનો ઉપદેશ ખરેખર આવકારદાયક ગણાશે. ટાણુ-કટાણુ ઓધાની અર્થશૂન્ય પુષ્ટિથી એકદેશીયતા, સ્વાર્થપરાયણુતા, લોભઅસ્તતા, મોહમુગ્ધતા અને વસ્તુતત્ત્વ-ભિન્નતાનાં હાસ્યાસ્પદ પ્રદર્શનો ખુલ્લાં પડી જાય છે, જ્યારે સંયમ અને ચારિત્રની ભાવમયી પુષ્ટિ હજારો લોકોનાં હૃદય પર એક દિવ્ય પ્રકાશ ફેરે છે. ઉપ-

દેશકની ઉપદેશકતાનું મહત્ત્વ ચારિત્રમય જીવન પ્રત્યે જનતાનાં માનસ વાળવામાં છે. સફવર્તન અને ભાવ-વિશુદ્ધિ પરિણમતાં, ચારિત્રના ઉત્કૃષ્ટ સ્ટેજપર આવવાનો ભાવોદ્ભાસ જ્યારે કોઈને પ્રગટી નિકળશે ત્યારે તે ઓઘા-વેષને ગ્રહણ કરવા ઉજમાળ હૃદયે બહાર આવશે. આ રીતિ-પદ્ધતિ ખાસ ધ્યાનમાં લેવા ભોગ છે. ઓઘા-વેષની કિંમત કોઈથી ઘટાડી શકાય તેમ તો નથીજ. એ, કલ્યાણમયી ચારિત્ર-સાધનાનું બાહ્ય હોઈને પણ સરસ ઉપકરણ છે. એ સર્વવિરતિ-જીવનની જનરલ રોડ છે. ઓઘા લીધા છતાં જેઓ આત્મ-વિડંબના કરી દુર્ગતિના અતિથિ બન્યા છે, તેમાં ઓઘાનો વાંક તો બેવફૂરમાં બેવફૂર પણ ન કાઢી શકે. કોઈ, સાધનભૂત વસ્તુથી લાલ ન ઉઠાવે તો એમાં એ વસ્તુનો શું અપરાધ ? કોઈ શેલડીમાંથી રસ ન મેળવી શકે એમા શેલડીનો શું વાંક ! બાકી ચારિત્રના સુંદર ઉપકરણ તરીકે “ ધર્મધ્વજ ” ગણાતો “ ઓઘા ” ત્રણે કાળમાં જયવંત છે, એમાં તો શકજ નથી.

પ્રશ્નોત્તરો.

એક ભાઈ મને પ્રશ્ન પૂછે છે, જે ઉત્તરો સાથે અહીં પ્રગટ કરું છું—

પ્ર०—સાધુના વ્યાખ્યાનને ‘ પ્રવચન ’ કહી શકાય ?

ઉ०—હા, કહી શકાય. ધર્મપરાયણ ગૃહસ્થનો ઉપદેશ પણ પ્રવચન કહી શકાય.

પ્ર०—રાત્રિભોજન કરતાં જૈનત્વ કે શ્રાવકત્વ આદ્યું જતું હશે ?

ઉ०—ના, ન આદ્યું જાય. પણ તેમાં દોષ છે.

પ્ર० કન્દમૂળ ખાતાં જૈનત્વ કે શ્રાવકત્વ આદ્યું જતું હશે ?

ઉ૦-ના, ન ચાલ્યું જાય. પણ તેમાં દોષ છે.

પ્ર૦-જેન એટલે ?

ઉ૦-અહીંન દેવનો લક્ત.

પ્ર૦-એવો લક્ત વિરતિ વગરનો પણ હોઈ શકે ?

ઉ૦-હા, હોઈ શકે.

પ્ર૦-એવાને કયું ગુણસ્થાન હોય ?

ઉ૦-ચોથું.

પ્ર૦-શ્રાવક કેટલી જાતના ?

ઉ૦-બે જાતના, વિરતિવાળા અને વિરતિ વગરના.

પ્ર૦-ગૃહસ્થ, ભાવનાબળને યોગે છઠું-સાતમું ગુણસ્થાન ફરસી શકે ?

ઉ૦-ફરસી શકે. એટલું જ શા માટે, ચોથા આરા જેવા ટાઈમમાં ખારમું પણ ફરસી શકે અને કેવળજ્ઞાન મેળવી લે.

પ્ર૦-ઓઘા વગર પણ સર્વ-વિરતિ-ચારિત્રનો લાભ મળી શકે ?

ઉ૦-હા, મળી શકે.

પ્ર૦-આજકાલે દશ-બાર વર્ષ જેવી કાચી ઉમ્મરવાળાને દીક્ષા અપાય છે અને એવી દીક્ષાના સમર્થન માટે પ્રયાસ ચાલે છે, તે વિષે આપનો મત શું છે ?

ઉં-મારા નમ્ર મત પ્રમાણે તો એવી કાચી ઉમ્મરવાળાને દીક્ષા આપવાનો પ્રયાસ ગેરવ્યાજબી છે. એ બાબતમાં પૂર્વકાળના દાખલા આપવા અસંગત છે. એ દાખલાઓનો ટેકો આજ અપાય તેમ નથી. શાસ્ત્રોમાં જો કે આઠ વર્ષની નોંધ છે, પણ એથી શું ! એનો લાભ લઈને કાચી ઉમ્મરનાં બાળકોને આજે અમે નથી મૂંડી શકતા. એમ કરવામાં એ નોંધનો દુરુપયોગ થાય છે, એનો ગેરવ્યાજબી લાભ લેવાય છે, એમાં એ શાસ્ત્રનું અપમાન છે. એ નોંધ એવી વિધાયક નથી, કે ગમે તે કાળમાં, ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ તેટલી ઉમ્મરે દીક્ષા આપવાનું વિધાન કરતી હોય. એ તો ત્રણે કાળના તમામ ભાવોને અવલોકતાં, કોઈ કાળમાં બનનાર વસ્તુની છેલ્લા દરજ્જાની છેલ્લી નોંધ છે. એટલે એ નોંધ વિધાયક નથી, પણ જ્ઞાનીના જ્ઞાનપ્રકાશનો ઉલ્લેખ છે. આ કાળમાં એવી દીક્ષાનો વિચ્છેદ તો કોણ કહે ? પણ એ કાર્ય દરેક કાળમાં વિરલજ બને છે, તો આ કાળમાં તો ‘જાતિસ્મરણ’ જેવા ભાવોની જેમ ખાસ કરીને વિશેષ વિરલ હોય એ સાદી અઘ્ઘલથી પણ સમજી શકાય તેમ છે. વિરલના સંપાદક પણ વિરલાજ હોય. વિરલ કાર્ય વિરલાથીજ સધાય. એનો રાહટ ‘દેવચન્દ્ર-હેમચન્દ્ર’ જેવાઓનેજ હોય. એવી કાદાચિત્ક વસ્તુને સાધારણ બાબત માનવી-

મનાવવી ઠીક નથી, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ, સમયવિરુદ્ધ, અનુ-
સાવવિરુદ્ધ અને યુક્તિવિરુદ્ધ છે.

પ્ર૦—સ્વપ્નાનું ધી સાધારણ ખાતામાં જઈ શકે ?

ઉ૦—જઈ શકે

પ્ર૦—દેરાસરમાં જે ચામરો વપરાય છે તે
ચમરી ગાયોનાં પૂંછડાં કાપીને તૈયાર કરવામાં આવે
છે. એટલે એ ચામરો પાછળ હજારો-લાખો ગાયોનાં
પૂંછડાં કાપી નાખવામાં આવે છે, અને કેટલીક વખત
તો એ ગાયોના પ્રાણ પણ નિકળી જાય છે. તો આ
રીતના ચામરો દેરાસરમાં ઉપયોગમાં લેવા વ્યા-
જબી છે ?

ઉ૦—ના, વ્યાજબી નથી, એમાં હિંસા છે,
પંચેન્દ્રિય-વધનું મ્હોટું પાપ છે. દયાળુઓએ તેવા
ચામર દેરાસરમાં હર્ગિજ ન રાખવા જોઈએ. ખીજી
રીતની ખનાવટના ચામરોથી કામ લઈ શકાય

પ્ર૦—જે રેશમ જીવહિંસાથી પેદા થાય છે તે
વાપરવાનું શાસ્ત્રકારનું ફરમાન હોય ખરું ?

ઉ૦—ન હોય. કેમકે તેઓ અહિંસાવાદી હોઈ
હિંસાનો રસ્તો લેવાનું કદી ફરમાન ન કરે.

પ્ર૦—જીવન-વિકાસના મૂળ પાયા તરીકે આપ
શું પ્રત્યેકો છો ?

ઉ૦—આરોગ્ય, સંયમ, વ્યાયામ અને સુશિક્ષણ.

ભવદેવની દીક્ષા.

ભવદેવનો મોટો લાઇ ‘ ભવહત્ત ’ છે. ભવદેવની તેના પર પરમ ભક્તિ છે. ભવદેવનું બ્રાતૃભક્ત હૃદય ભવહત્તને ખૂબ જાણવામાં છે. દીક્ષાના કાર્યમાં- ભવદેવને મૂંડવામાં આ બ્રાતૃભક્તિનો લાભ ભવહત્તે લીધો હોય એમ સ્પષ્ટ “ પરિશિષ્ટ-પર્વ ” ના શ્લોકો પરથી જણાય છે. ભવહત્તને ખબર છે કે, ભવદેવ તેની વાતને અનિચ્છાએ પણ સ્વીકારી લે છે. ભવદેવની નરમાય, દાક્ષિણ્યતા અને ભક્તિભીની લાગણીજ તેને દીક્ષિત કરવામાં ભવહત્તને ઉપયોગી થઇ પડી છે. ખરેખર, તેની કોમળ, દાક્ષિણ્ય, ભદ્ર

અને ભક્તવૃત્તિનો લાભ લઈને તેની દીક્ષા સધાયલી છે. ભવદત્તે અગાઉથી જ બીજા સાધુ સાથેની સ્પર્ધામાં- બીજા સાધુએ કરેલા વ્યંગમય ટોણા પર પોતાના ભાઈને મૂંઝવાનું બીડું ઝડપ્યું હતું. ભવદત્ત મહારાજ ભવદેવને ખેંચવાના ઇરાદાથી જ્યારે તેના ઘરે આવે છે, ત્યારે ત્યાં ભવદેવનો લગ્નોત્સવ ચાલી રહેલો જુએ છે. મહારાજને જોતાં સગાં-સંબંધીઓ એકદમ તેમને પગે લાગવા દોડી આવે છે. અને પછી તેઓ તેમને આહાર વહોરાવે છે. ભવદેવ પણ પોતાની વધૂને શણગારતો મૂકીને ભવદત્તની પાસે આવે છે અને તેમના પગમાં પડે છે. પગે લાગીને ઉઠતાંની સાથેજ તેના હાથમાં મહારાજ પોતાનું ધીનું ભાજન પકડાવે છે, અને પોતાની સાથે ચાલવા તેને સંકેતે છે. સ્વજન-વર્ગ તો મહારાજની પછવાડે થોડે-ઘણે દૂર સુધી જઈને પાછો વળે છે, પણ બ્રાતૃભક્ત ભવદેવથી પાછું વળાતું નથી. મુનિ મહારાજ તેના હાથમાંથી ઘૂતભાજન લે નહિ, અને એ ભાઈ પણ તેમને તેમનો બોજો સોંપીને વિદાય થઈ શકે નહિ. આખર તે બન્ને ગુરૂ મહારાજની પાસે પહોંચે છે. ક્ષુદ્ધકો વાંકા હોઠ કરીને વ્યંજ્યમાં મશ્કરી કરતાં કહે છે કે, મુનિજી પોતાનું વેણ રાખવા દિવ્યવેષધારી એવા પોતાના ભાઈને દીક્ષા આપવા સારૂ ઠીક લઈ આવ્યા છે ! સૂરિજી ભવદત્તને

પૂછે છે કે, આ તરૂણ કોણ છે ? ત્યારે ભવદત્ત એક-
 દમજ એને દીક્ષાર્થી તરોકે બહિર કરે છે ! ભવદત્ત
 મહારાજની મનોદશા અહીં સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.
 જખરન ગળે પડવા જેવી વાત ! ભાઈની સાથે
 કંઈ વાત કે ચીત થઈ નથી, દીક્ષા બાબતનો
 સ્વપ્નમાંય ખ્યાલ નથી, છતાં, આ આક્રમણ !
 સૂરિજી ભવદેવનો ઇરાદો બાણવા તેને પૂછે છે કે,
 કેમ, દીક્ષા લેવી છે ? ત્યારે ભવદેવ, ભાઈ જુઠો ન
 ઠરે એટલા સારૂ દીક્ષાની “ હા ” પાડે છે. પછી
 સૂરિજી મહારાજ તેને દીક્ષા આપી દે છે, અને તેજ
 વખતે બીજા બે સાધુઓ સાથે તેને (ભવદેવને
 અન્યત્ર વિહાર કરાવી દે છે;—એટલા માટે કે રખેને કુટું-
 બીઓ આવીને એને પાછો ઉઠાવી જાય ! હવે આ
 તરફ ભવદેવની ગોતાગોત ચાલી રહી છે. તેના સગા-
 સંબંધીઓ તેને શોધવા નિકળે છે. ભવદત્તની પાસે
 આવીને તેઓ કાલાવાલા કરતા ભવદેવની માગણી
 કરે છે. તેઓ મહારાજને ઠહે છે કે—આપની સાથે
 સાથે તે આવ્યો હતો, અમને મૂકીને—પૂછ્યા વગર
 એ કયાંય જાય એવો સંભવ નથી. માટે મહેરબાની
 કરીને અમને બતાવો ! ભવદેવ કયાં છે ? ત્યારે ભવ-
 દત્ત મહારાજ ચોખ્ખું—મૃષાપૂર્ણ પરખાવી દે છે
 કે—‘ અમને ખબર નથી. જેવો આવ્યો હતો તેવોજ
 રવાના થઈ ગયો હતો. ’ આથી એ બીજાશ નિરાશ

થઈ વીલે મોઢે, ચોરથી લૂંટાયા હોય તેની જેમ પાછા જાય છે. કેટલું કર્ણ દૃશ્ય ! ભવદેવના એક રૂંવાડામાં પણ દીક્ષાની ભાવના નથી. ભાઈની દાક્ષિણ્યતાથી ભવદેવ દીક્ષાવેષ પહેરે, તેના ઉપર દીક્ષાનો ખોજો આવી પડે, શરમાવીને તેના ઉપર એકદમ—અણુધારી દીક્ષા લદાવ એ બધું શું ? એ રંગ—ખેરંગી ચિત્ર માનસશાસ્ત્રીને સમજવું કઠિન નથી.

‘દીક્ષા’માં સપડાઈને ભવદેવ બહુ આકુળ—વ્યાકુળ થાય છે. તેને તેની નવોઢા વધૂનો વિયોગ બહુ સાલે છે. કેવળ ભાઈના માનની ખાતરજ દીક્ષાનો બાહરી આચાર પાળે છે. બાકી તેનું આંતર જીવન તો દીક્ષાથી શૂન્ય છે. તેનું હૃદય મોહ—વાસનાથી તપી રહ્યું છે.

હવે જ્યારે ભવદેવ મહારાજ કાળધર્મ પામે છે ત્યારે બ્રાતૃબન્ધન છૂટી જવાથી ભવદેવ ઘર તરફ પ્રયાણ કરે છે. લાંબા કાળે ‘નાગિલા’ ને મળે છે. પરિવર્તન બહુ થઈ ગયું છે. સદ્ભાગ્યે સંસ્કારવતી ‘નાગિલા’ના સદ્ગુણદેશના પરિણામે ભવદેવ મુનિ પછા તુરંતજ મુનિધર્મ પર સ્થિર યાય છે. હેમચન્દ્રાચાર્યે “ પરિશિષ્ટ—પર્વ ” માં વર્ણવેલા આ કથાભાગ પરથી ભવદેવની દીક્ષાનું ચિત્ર કેવું વિચિત્ર બહુ થાય છે એ વિચારકો વિચારી લ્યે.

ભવદેવે જ્યારે સૂરિજીની આગળ ભવદેવને

દીક્ષાથી જાહેર કયો. તે જ વખતે ભવદેવે પોતાનો આન્તરિક અવાજ સ્પષ્ટ રજુ કરવો જોઈતો હતો. તેણે પોતાની દીક્ષા વિષેની અનિચ્છા બતાવી હોત અને એમ છતાંય જો તેને દીક્ષા અપાઈ હોત તો આપનાર જરૂર મોટા ગુન્ડેગાર ગણાત. પણ ભાઈની દાક્ષિણ્યતામાં આવીને મન વગર પણ-મરજી વિરૂદ્ધ પણ જ્યારે ભવદેવ પોતે જ દીક્ષા લેવાની 'હા' પાડે છે, પછી એમાં દીક્ષા દેનાર સૂરિનો શો દોષ ! દોષ ગણીએ તો એટલો કે, હજુ લગ્નોત્સવ જેનો ચાલી રહ્યો છે એવા તરતના પરણેલાને દીક્ષા આપતા પહેલાં તેમણે વિશેષ નિરીક્ષણ ન કર્યું. અને, સ્વજન-સમ્બન્ધીઓથી છાની રીતે અપાયલી દીક્ષાની સલામતી માટે તેને (ભવદેવને) બીજે ઠેકાણે, ખબર ન પડે તેવી જગ્યાએ ખસેડવામાં માયા-પ્રપંચ કર્યાનું તો ઉઘાડુંજ છે ને !

ભવદેવના સગા-સંબન્ધીઓનો ભવદત્ત મહારાજ ઉપર પણ એટલો ભક્તિ-રાગ હતો કે ભવદેવને સારૂ ભવદત્તની સાથે તેઓ ઝઘડામાં ન ઉતરતાં કે બીજી કંઈ ધાંધલ ન મચાવતાં તેમની પાસેથી સીધા ઘર ભણી વિદાય થઈ ગયા.

વાચક ! જોઈ દીક્ષાની કરામત ! મોહાડખર ભલભલાને પણ કેવો ભૂલાવે છે, એ આ ઉપરથી જોઈ શકાય.

Early Diksha is generally more dangerous than early marriage.

—‘ આલ-દીક્ષા ’ ઘણે ભાગે
‘ આલ-લગ્ન ’થી વધુ ભયાવહ છે.